

SENYORS I PAGESOS DEL CASTELL DE TORALLES (GARROTXA)

MARIA MERCÈ HOMS I BRUGAROLAS
JOSEP CANAL I ROQUET

*En commemoració del 500e aniversari de la mort
del cabdill remença Francesc de Verntallat.*

INTRODUCCIÓ

El petit paradís actual que descobreix qui s'aventura a visitar el territori guardat pel castell de Toralles, no té res a veure amb l'escenari terrorífic i devastador que degué presentar en el segle XIV quan va quedar despoblat i quasi anihilat pels efectes de la Pesta Negra. Ben segur que, també, la solitud i abandó que avui caracteritza aquesta abrupta parròquia, tampoc permet evocar-nos l'animació que la caracteritzava quan, al llarg dels segles precedents a aquesta desfeta, els pobladors d'una cinquantena de masos i els servidors del senyor del castell n'eren els seus habitants.

Toralles és un bon exemple de la dificultat que tingueren els camperols, en l'època medieval, per aconseguir un terreny conreable, mínimament acceptable i suficientment gran per subsistir. Procedent del rendiment d'aquestes terres abruptes i rocoses, havien d'alimentar-se les famílies dels més de quaranta masos, que hi havia en plena edat mitjana, la família de l'amo i tot el personal encarregat de l'administració del feu, sostenint, en darrera instància, el pagès tot el pes de la feixuga pressió del feudal. Aquesta aridesa de la terra i l'esforç dels seus pobladors per fer-la fèrtil, els podem encara avui trobar testimoniats en el petit pla que, al peu mateix del Montmajor i del Montpetit, trobem poc abans d'arribar a l'església de Sant Martí i del Mas Mercer: tres grans pilots de petites pedres contrasten la seva grisor amb la verdor del prat on avui

pasturen ramats de vaques (fig. 1). Malgrat la primera impressió, no es tracta pas de grava descarregada allà amb l'objectiu de construir-hi una carretera. Tal com s'ha transmès de generació en generació, aquelles pedres romanen en aquest indret des de temps immemorial (segons el testimoni del senyor Marcel·lí Bosch i Font, del mas Costeja, recollit del seu avi i aquest dels seus ancestrals), atribuint-se al treball dels pagesos que, al llarg dels segles, recollien les pedres que impedièn llaurar aquesta parcel·la de terra, avui encara fèrtil. Així mateix, algunes feixes arrencades en els caients dels dos monts que conflueixen a l'entrada d'aquesta petita plana, donen encara avui testimoni del conreu de vinya que allà s'hi féu i que les fons documentals ens relaten.

Els masos distribuïts pel territori de Toralles, en la seva majoria, però, no pogueren refer-se dels estralls desencadenats per la pesta de 1348. La davallada subsegüent de la població inaugurarà el progressiu desmantellament de l'estructura social, agrícola i dels habitacles d'aquesta contrada, de tal forma que es fa difícil, avui, indagar la ubicació d'aquests antics masos o masoveries, partint de les escasses restes arquitectòniques que han persistit. Les referències que resten d'aquests habitants, i que ens han permès la reconstrucció del poblament en el territori de Toralles durant l'edat mitjana, s'han salvat del més absolut oblit gràcies als documents que —guardats en arxius allunyats del territori objecte d'estudi— recopilem i transcrivim en aquesta monografia.

Volem agrair als actuals propietaris i conservadors d'aquests materials d'estudi, en concret a la comunitat benedictina de Sant Daniel (i molt especialment a la responsable de l'arxiu, la germana Rosalia), així com al Sr. Vicenç Català, actual propietari i restaurador del mas Mercer i de la capella de Sant Martí de Toralles, i en Pere Noguer Cros, per les facilitats i repetides atencions que ens han ofert per tenir accés directe a unes i altres fons documentals.

ESCENARI GEOGRÀFIC

El terme de la seva antiga parròquia de Toralles és de dimensions reduïdes (12 km²): emplaçada entre el riu Llierca al nord i la riera de Carrera al sud, té una llargada màxima, en el seu eix nord-sud, de dos quilòmetres i mig, mentre que d'est a oest —és a dir, des de l'engorjat del bosc del Quer i el Coll de Carreres fins al puig de Gavarrós— hi ha, aproximadament, 6 quilòmetres. La zona és abrupta i, de forma notable, sobresurten dos cims que donen al territori una configuració especial (fig. 2); el més espectacular és el Montmajor, de 1076 metres d'altitud; mentre que el Montpetit assoleix 895 metres. Al cim

d'aquest puig s'hi troben escasses restes de vells carreus, testimonis de l'existència de l'antic castell feudal de Toralles, documentat ja en el segle XIe. La part nord occidental d'aquest territori està delimitada pel riu Llierca, actualment anomenat riera d'Oix. El sud és termenat per la riera de Carrera. Quatre parròquies afronten amb el castell: a orient l'antiga parròquia de Montagut, al nord o tramuntana la de Sant Miquel de Pera, a occident la de la Vall del Bac i a migdia la parròquia de Santa Maria de Castellar (fig. 3).

El terreny, esquerp i atalussat, deixa poques zones planes per dedicar-les al conreu. El Montmajor, el Montpetit i el Serrat de Pineda o del Toix, configuren la major part del territori. L'orografia (quadre I) permet que alguns petits torrents portin les seves aigües cap a les conques del riu Llierca i també a la riera de Carrera. Actualment, el territori és de difícil accés; els camins són quasi intransitables i la zona resta molt aïllada. De Castellfollit, passant per Oix, surt una serpentejant i estreta carretera de muntanya que permet, amb dificultat, arribar a Toralles. El coll d'en Mercer, el coll de Pineda i la collada de Toralles permeten la seva comunicació interior, mentre que el coll de Carrera permet la comunicació amb la Vall del Bac.

Actualment, el bosc cobreix gran part del territori. La vegetació és rica i variada. S'hi pot trobar pi blanc, freixes, boix, castanyers, roures i alzines. Les dues darreres espècies dominen sobre les altres. De la fauna salvatge cal destacar la guineu, el porc senglar, els conills, els talps i els esquiroles que, junt amb els voltors, les àguiles, les tórtors, les merles, els pardals, les cadernerres i algun esparver, ens recorden l'abundor d'aus que ben segur existia quan les terres eren conreades pels pagesos que vénen citats en els documents que transcrivim en aquest treball. Els topònims —com roca Aguilera, el cau del Llop, els Voltors, el cau la Bec, la Conillera i d'altres— ens evocuen temps remots de fauna salvatge i ara desapareguda (quadre II).

Els veïnats de Costa, de Toralles, de Pineda, de Carrera i de Sentonec, corresponen a l'històric enclavament dels més de quaranta masos i masoveries dispersos pel difícil territori. Malgrat les transformacions i canvis imposats pel pas del temps, la seva pervivència manté encara l'estructura i configuració de poblament que es produí durant l'edat mitjana.

LA VILA DE TORALLES, LA PARRÒQUIA I EL SEU CASTELL

Coneixem l'existència d'una antiga vila a Toralles per la donació d'un mas que féu un tal Bernat al monestir de Camprodon, l'any 1067, i que afron-

tava, a llevant, amb la vila de Toralles. A més d'aquest mas, un grup d'altres viles estaven igualment situades en diferents conques del riu Llierca o en algun dels seus afluents i a la riera de Carrera. Documents del segle X i XI fan diferents esments d'aquestes viles: *Porrarias* a la Vall del Bac (any 904), la vila i la *villarunculis* de Sadernes (979), l'església d'Ormoier (979), Bestrecà (963), Beget (959), Escales (977), Oix (977), Riu (1044), Monars (977), Toralles (977), Porreres (904), Bac (996), Pera (959) i Avellanacorba (998). L'origen remot d'aquestes viles, però, és quasi del tot desconegut. Caula¹ considerà que la demarcació d'aquestes valls fou dividida, durant els segles IX i X o abans i tot, en *villas* i districtes rurals, on s'alçaren els *dominicus* (estances senyoriales) i els *villares* o grans masos habitats pels conreadors. Els orígens d'aquestes unitats fiscals o agràries es remuntarien, doncs, a l'època carolíngia i visigoda, experimentant, en la major part dels casos durant els segles IX i X, el pas gradual del treball basat en l'esclavitud al treball lliure.

La consolidació de les viles està, lògicament, en l'origen dels posteriors establiments de parròquies i castells. La senyoria feudal de Toralles, en concret, fou una de les tantes que, durant el segle XI, experimentà aquest desenvolupament,

constituïnt un bon exemple del procés general seguit a casa nostra a conseqüència de la revolta feudal (1030 a 1060) i del seu desplegament al llarg de la segona meitat de l'edat mitjana.

El castell de Toralles, situat al cim del Montpetit i existent el segle XI o abans, abarca el terme que engloba l'antiga vila on, entre els segles XI i XII, s'hi va construir l'església parroquial dedicada a Sant Martí. Uns anys després de la seva construcció, l'església fou rodejada per un circuit sacralitzat: la sagrera, espai delimitat, en tot el seu entorn, per una trentena de passos eclesiàstics, així com pel cementiri. Amb el pas del temps, la sagrera ubicà la casa forta on hi habitava el castlà o comandant del castell. En l'actualitat, l'església parroquial és manté en un estat de conservació prou bo, i l'edifici de la castlania està ben restaurat i conservat.

L'existència de l'antiga vila, del castell, de la sagrera, de la parròquia i de la casa del castlà són indicis suficients, tot i que ens manquessin els documents, per suposar que en el terme de Toralles, entre els segles XI i XII, existia un nombre important de petits masos que justificaven la seva presència i asseguraven la seva subsistència.

¹ CAULA, Francesc: "El règimen senyorial a Olot", *La tradició catalana*, Olot, 1935.

Els senyors eminents del castell i terme de Toralles mai visqueren en el lloc de Toralles, llevat d'exceptuals ocasions. Els castllans, que el rebien en feu, família Bach, tenien altres interessos a la veïna parròquia d'Avellanacorba, a la Vall del Bac. Tenim notícia que Ramon de Bach, militar, reconegué, el 21 d'agost de 1243, tenir en feu, per la senyora Jusiana de Cervera, senyora del castell de Toralles, tots els drets corresponents a la castllania de la parròquia de Sant Martí de Toralles, on es troba ubicada la casa del castllà (document atorgat per la filla d'en Pere de Bach, l'any 1365). Aquesta propietat afrontava amb una casa del mas Masó, amb el celler que era de la cambra de Sant Daniel i amb un altre edifici o domini directe de l'església parroquial.

SENYORS I PAGESOS PROTAGONISTES DE LA HISTÒRIA DE TORALLES

Investigar la història de Toralles és regirar i reconstruir part de la història de Catalunya durant l'edat mitjana. Els senyors de Toralles, durant el segle XI i XII, són personatges significatius a la cort dels comtes de Barcelona. Els trobarem implicats —especialment en temps de Ramon Berenguer I (s. XI), Ramon Berenguer IV i Alfons I (s. XII)— en assumptes que afecten la totalitat del territori i als esdeveniments de l'època. L'estament pagès, per la seva part, a causa de les incidències de les disposicions dictades en les Corts i afectant la pagesia de remença i a causa, també, de la situació de Toralles, situada en el cor de les dues revoltes remences de finals del segle XV, li toca de jugar un paper protagonista, desbordant els límits territorials estrictes i traduint-se en afers igualment de magnitud nacional.

En aquest estudi ens proposem investigar aquests fets partint del poble menut¹bis. Hem estudiat Toralles, un indret petit recòndit, i els seus masos, fins arribar als personatges més desvalguts: els pagesos. Però, també, completem el panorama resseguint i restituint aquelles estructures, de major volada aparent, que encarnaven els amos i senyors del territori i de les persones que hi habitaven.

Farem la història dels masos remences situats en el terme jurisdiccional del castell de Toralles recopilant el sediment de dades procedents d'altres

¹ bis. BOIS, Guy: *La revolución del año mil*, Ed. Crítica, Barcelona, 1989.

recerques referents a diferents senyories feudals. Aquesta referència comparativa ens permet afirmar que el model que descrivim per Toralles és aplicable a qualsevol altre circumscripció homogènia dels antics comtats de Girona i Besalú, ja que, a grans trets, totes aquestes circumscripcions segueixen la mateixa seqüència o procés cronològic, que resumim en el quadre III.

A Toralles, el desplegament d'aquesta ordenada seqüència d'esdeveniments troba la seva confirmació en la documentació que afecta a un sol castell i, per tant, a una sola jurisdicció, a una sola parròquia i a un conjunt de més de 40 masos. La recerca sistemàtica, aplicada sobre el fons documental que s'aporta en els apartats següents i en els annexos d'aquest treball, ens permet comprendre l'evolució dels antics masos al llarg de quasi cinc segles.

ELS SENYORS DEL CASTELL DE TORALLES

El primer senyor del castell de Toralles pertany a la família Vilademuls, la qual apareix ben documentada a la meitat del segle XI, època de relacions tibants entre el comte de Barcelona, Ramon Berenguer I, i Guillem II de Besalú. La primera referència a un Vilademuls, abans de la segona meitat del segle XI, correspon a Ramon Arnau de Vilademuls, casat amb Eldicardis, els quals feren edificar una església, junt al seu castell, que més endavant la cediren al bisbe de Girona. Tot seguit, el bisbe cedí l'administració del nou temple als donants, amb la condició de rebre ajuda militar sempre que li fos necessària.²

Tenim esment de Ramon de Vilademuls, primer senyor feudal de Toralles, per l'atac que va patir, en el castell de Toralles, per part d'Arnau de Sales i els seus homes, a mitjans del segle XI, en plena revolta feudal.³ El document, inclòs en el *Liber Feudorum Maior*, ens informa que l'atac fou contra el castell i sagrera de Toralles i que, en conseqüència, el comte de Barcelona posà un plet al senyor de Sales. Aquest document notifica l'existència d'una sagrera, indicant-nos que al voltant de l'església parroquial de Toralles existia, ja a meitat del segle XI, un lloc d'immunitat establert en les constitucions de Pau i Treva. Amb Ramon de Vilademuls, primer senyor feu-

² VIADER GUSTA, Fernando: "El castillo y el linaje de Vilademuls", *Revista de Girona*, n° 40, 1967.

³ *Liber Feudorum Maior*, editat per Francisco Miquel Rosell, II vol., document 511, pàg. 24, Barcelona, 1945.

dal de Toralles, s'inaugura un llinatge de personatges destacats a la cort reial en temps de Ramon Berenguer IV i d'Alfons I, el seu fill.

Entre els anys 1104 i 1148, tenim notícia d'un altre Ramon de Vilademuls, qui probablement fou senyor de Vilademuls i de Toralles, just en el període que el comtat de Besalú passà a ser sobirania del de Barcelona (1111). Aquest Vilademuls féu de testimoni en un conveni, entre Guillem de Salsa i el comte de Barcelona, pel castell de Peracols de la Cerdanya. El 6 de juliol de 1140 signà, també com a testimoni, en una promesa, feta pel comte Ramon al bisbe de Girona, de no perjudicar béns ni persones de la Seu de Sant Feliu i de Sant Martí Sacosta⁴ —document que demostra tant la vinculació de Ramon de Vilademuls a la cort del comte de Barcelona com el fet que la violència feudal continuava existint quasi un segle després dels pactes fets a la meitat del segle XI. Signà, també, el conveni entre el bisbe de Girona i Gilabert de Cruilles, conveni que feia referència al repartiment de plàcids (drets de justícia) del domini episcopal de la Bisbal. L'any 1151 fou culminant en molts aspectes. Se celebrà l'enllaç matrimonial del comte de Barcelona, Ramon Berenguer IV, amb la princesa Peronella d'Aragó, propiciant la unió de la Catalunya comtal amb el regne d'Aragó. Al mateix any s'establí un acord, entre el comte de Barcelona i príncep d'Aragó i l'orde del Temple de Jerusalem, sobre els castells de Bòria i de Magalo.⁵ Cal destacar que aquest document porta la signatura del comte de Barcelona i príncep d'Aragó, la signatura de Peronella, com a *regine aragonensis*, i la signatura del senyor Ramon de Vilademuls, confirmant l'alta posició d'aquest a la cort comtal de Barcelona.

L'any 1156 tingué lloc a Lleida una concòrdia entre el rei Alfons de Castella i els seus fills, Sanç i Ferran, amb Ramon Berenguer, comte-rei de Catalunya i Aragó; concòrdia que ratificava el tractat de Tudillén, signat l'any 1151, el qual confirmava el repartiment de Navarra.⁶ La concòrdia fou signada, entre altres, pel bisbe de Saragossa, pel bisbe de Barcelona i per Ramon de Vilademuls. Aquest darrer signant, en un altre document, és considerat un *comitoribus* o alt dignatari, en un judici celebrat, l'any 1157, entre el comte de Barcelona i Pere de Puigvert, sobre els castells d'Apiera i Prenafreta. Un altre

⁴ MARQUÈS, Josep M.: *Cartorial de Carlemany, del bisbe de Girona*, Fundació Noguera, vol. I, document 272, pàg. 420, Barcelona, 1993.

⁵ L.F.M., vol. I, document 15, pàg. 21-22.

⁶ L.F.M., vol. I, document 30, pàg. 42-43.

document interessant, també signat per Ramon de Vilademuls, és la ratificació que fa el comte de Barcelona de no espoliar els béns dels prelats un cop hagin finat, document lliurat el 13 d'agost de 1160.⁷

Els noms de dos germans figuren, de forma destacada, en la relació cronològica del llinatge dels Vilademuls corresponent a la segona meitat del segle XII. Els dos germans, Arnau i Ramon, foren senyors de Toralles, però en circumstàncies diferents. Seguint la tradició familiar, tots dos germans continuen ocupant, amb la confiança d'Alfons I (en aquestes dates comte de Barcelona i rei d'Aragó), alts càrrecs a la cort reial. En un pergami sense data del *Liber Feudorum Maior*, però dintre d'un termini comprès entre els anys 1162-1196, Arnau de Vilademuls signà una carta de població concedida pel comte-rei a Sant Pere d'Auro (Sampedor).⁸ L'any 1174, quan Arnau Gausbert féu donació al comte-rei d'un alou situat als soportals d'Elna (Rosselló), la documentació fou signada per Bernat de Caldes, gran conseller del comte-rei, i també per Arnau de Vilademuls. Com era costum, Gausbert recuperà en feu la donació feta al comte-rei amb la condició que sempre es mantingués al seu servei. L'any següent, el 1175, se signà a Perpinyà un nou conveni entre el comte-rei i Pere de Menova, amb la finalitat que aquest pogués construir una fortalesa, amb terra i pedres, a la Vall de Mosset (Conflent); signaren el conveni Bernat de Caldes i Arnau de Vilademuls.⁹

Durant aquests anys, Alfons I va reformar les vegueries i reorganitzà l'administració comtal dels castells, posà en ordre tots els seus arxius i els classificà per llinatges i castells, amb la finalitat d'acabar amb les espoliacions que es feien al patrimoni reial. Aquest treball culminà amb la recopilació del cartoral de convencions i juraments, conegut amb el nom de *Liber Feudorum Maior*, recopilació feta sota la direcció de Ramon de Caldes, degà de la catedral de Barcelona. En aquesta profunda reorganització política i administrativa un dels Vilademuls, Arnau, fou nomenat veguer de Perpinyà.

Mentrestant, els problemes en els comtats ultrapirinencs s'agreuaven a causa de la seva complicada situació políticomilitar. Ramon V, comte de Tolosa, era el principal enemic de la sobirania catalana en els comtats i vescomtats del nord del Pirineu. Finalment, després de tants canvis de sobirania,

⁷ C.C., document 304, pàg. 468.

⁸ L.F.M., vol. I, document 198, pàg. 210.

⁹ L.F.M., vol. II, document 661, pàg. 172.

guerres i fraus, s'arribà a una treva de pau entre Alfons I i Ramon de Provença l'any 1176.¹⁰ Alfons I, arribat a la majoria d'edat, es traslladà a Provença i s'entrevistà amb Ramon V, als afores de Tarascó. En aquest tractat de pau s'acordà que el comte de Tolosa renunciava als seus drets sobre els comtats d'Arle, Provença i els vescomtats de Millau, Gavaldà i Carladès, mitjançant el pagament de 3.100 marcs d'argent. Per la part catalana signaren, en representació del rei, Ramon de Montcada, Guido Guerrejat, Arnau de Vilademuls i tot un reguitzell de testimonis de les dues parts, entre els quals hi figura igualment Ramon de Vilademuls. Tot seguit, Alfons es dirigí amb el seu exèrcit cap a Niça; la ciutat va pactar la pau, i a la plana del riu Var es va signar una carta de pacificació entre Alfons i els cònsols de Niça. El primer en signar fou Arnau de Vilademuls i ho féu com a mandatari del rei. A partir d'aquests moments, Alfons pot titular-se rei d'Aragó, comte de Barcelona i marquès de Provença.

Nous problemes obligaren al comte-rei a traslladar-se, una vegada més, als comtats ultrapirinecs. El vescomte de Besiers, Roger, havia entregat al comte de Tolosa terres de la sobirania d'Alfons I. Per aquest fet, el 2 de novembre de 1179, es va pactar i condemnar la infidelitat del vescomte Roger, que reconegué la seva culpabilitat, i s'obligà als magnats de la seva terra a fer jurament de fidelitat al rei Alfons pels feus que per a ell tenien. Seguidament, se signaren uns pactes entre el comte-rei i Roger de Carcassona. En aquest conveni, Roger prestà sacramental sobre l'observança del mateix, i, pel seu torn, dos dies més tard, Alfons jurà complir el seu compromís de defensar el vescomte Roger de les malifetes que li pogués fer el comte de Tolosa. Tots aquests documents foren signats per Arnau de Vilademuls, i, en dos d'ells, per Ramon de Vilademuls, el seu germà. És evident, per tant, que els dos germans continuen ocupant alts càrrecs a la cort del comte de Barcelona, també rei d'Aragó.

Dos documents més, signats a Perpinyà per Arnau de Vilademuls, ens permeten tenir un coneixement clar que aquest era veguer amb jurisdicció a dita ciutat i el seu territori. El primer document tracta de la donació que féu el comte-rei Alfons, al monestir de Cuixà, de les lleudes de Vilafranca del Conflent; el segon document és la donació que féu d'una part de les lleudes al monestir de Cornellà del Conflent.

¹⁰ L.F.M., vol. II, document 899, pàg. 363.

Ramon de Vilademuls, el 1199, el trobem formant part de la cort del comte-rei Pere el Catòlic (1196-1213).¹¹ Aquest any signà un important conveni entre el comte de Barcelona, com a senyor del Principat de Catalunya, i Guerau de Cabrera, prestant fidelitat al comte pels castells de Girona, Blanes, Argimon, Cabrera, Camarasa, Cubells i Estopinyà, entre altres.

La continuïtat de la senyoria feudal de Toralles recau, a finals del segle XII, en una filla d'Arnau de Vilademuls. Un document del 23 de gener de 1193 informa que Ramona, filla d'Arnau de Vilademuls, amb consentiment del seu marit, Guillem Ombert de Montclús, va definir a Ramon de Vilademuls, oncle seu, tota l'herència que el seu pare li havia deixat en testament, és a dir, el castell de Toralles i l'honor de Setcases.¹² Per aquesta definició rebé 500 morabatins d'or. Aquest document ens confirma que Arnau havia mort abans del 23 de gener de 1193 i el castell de Toralles havia passat de Ramona, la seva filla, a Ramon de Vilademuls, oncle seu. Ramon, un cop feta efectiva la definició, hipotecà les possessions per 1000 auris d'or, procedents del dot de la seva esposa Jusiana, quantitat a la que va afegir 1000 monedes més.

Han de passar 10 anys fins que es produeixi un canvi en el domini del castell de Toralles. Feia anys que s'havia interposat un plet entre Jusiana, d'una part, i Ramona de Montclús, per l'altra. Els Montclús afirmaven que Jusiana retenia el *castrum de Torayes* injustament, ja que el testament d'Arnau deia que l'havia deixat a Ramona, la seva filla; Jusiana ho negava en raó de la hipoteca feta el 1193. La sentència del plet, dictada pel jutge Bernat d'Albuciano, va condemnar Jusiana i absolgué Ramona i Guillem Ombert, el seu espòs. El 13 de febrer de 1234, en una altra sentència i amb els mateixos pledejadors, els honors de Toralles i Setcases foren adjudicats novament a Ramona.¹³ En virtut d'aquesta sentència, els Montclús cediren a Arnau de Vilademany els seus drets sobre el castell de Toralles amb els homes i dones, masos, bordes, feus i dominis, venda que fou feta en franc alou.

Els plets sobre el domini del castell van persistir, però, encara durant bastants anys. Poc després de la sentència de 1234, Ramon de Batet, jutge de Besalú, i per la causa establerta entre Arnau de Vilademany, Jusiana de Cervera, Ramona de Montclús i el seu marit Ombert, va condemnar Jusiana.

¹¹ L.F.M., vol. I, document 416, pàg. 439.

¹² MARQUÈS, Josep M.: *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Fundació Noguera, vol. I, documenta 81, pàg. 141-142, Barcelona, 1997.

¹³ C.D.S.D.G., document 150.

Però, en virtut d'una nova sentència, del 28 de juny de 1236, el jutge ordinari de Girona absolgué Jusiana, reformant les sentències anteriors, i, finalment, el bisbe de Girona, també per l'apel·lació de la causa de Jusiana contra Arnau de Vilademany, declara legítima l'apel·lació d'aquesta i reforma les sentències anteriors.¹⁴ El resultat de tots aquest plets fa que Arnau de Vilademany definiï a Jusiana de Cervera els drets sobre el castell de Toralles i l'honor de Setcases per 2.200 sous barcelonesos.

El domini del castell passà definitivament, doncs, a Jusiana de Cervera, la qual, el 7 de març de 1251, assignà una renda suficient a Arnau de Meixella, de Serinyà, i així pogué ordenar-se prevere.¹⁵ Uns anys més tard, el 16 de juliol de 1255, Jusiana atorga testament, instituint a l'església de Sant Daniel de Girona un presbiterat; li donà els homes i dones de Setcases amb els seus masos, bordes, masoveries, redempcions, censos, tasques i serveis en lliure i franc alou. Posà en dit lloc el prevere Arnau de Meixella.¹⁶ També estableix a la seva filla Beatriu hereva del *castro* i de tot l'honor de Toralles, amb els censos, agraris, serveis i totes les exacions que hi pugui haver. Probablement morí tot seguit, ja que l'any 1256 Beatriu, casada amb Dalmau de Medinyà, era senyora de Toralles.

Mentre Beatriu de Toralles exercí de senyora del castell, concedí *intervivos* a Guillem de Pomer, de Toralles, la batllia dels honors que tenia a la parròquia de Sant Martí de Toralles, amb els seus termes i pertinències, censos, tasques, usatges i agraris. El batlle prometé ser-li fidel i legal durant tota la seva vida i donar-li compte de tot el que cobrés durant el seu exercici. Prengué possessió corporal de la batllia i s'obligà defensar en tot la seva senyoria. L'establiment es féu amb consentiment de Dalmau de Medinyà, espòs de Beatriu.¹⁷

Tot i que la residència de Beatriu no s'ubicava a Sant Martí de Toralles, sí que hi tenia un celler i diferents locals per guardar les prestacions que li feien els seus vassalls que hi residien. El 29 d'octubre de 1260 va enfranquir els homes seus, habitants en aquesta parròquia, de totes les obres, tragines, censos, esplets i tasques que els cobrava i que tenien l'obligació de portar a la

¹⁴ C.D.S.D.G., document 158.

¹⁵ C.D.S.D.G., document 218.

¹⁶ C.D.S.D.G., document 238.

¹⁷ C.D.S.D.G., document 243.

seva residència de Medinyà.¹⁸ Els va lliurar d'aquesta obligació a canvi de netejar, cada any, les bótes i les tines del *cellarium* que tenia a la parròquia de Sant Martí de Toralles i, un cop enllestida la feina, els donava pa, vi i formatge. Per la concessió d'aquesta franquesa va rebre 150 sous barcelonesos.

El 6 de març de 1263, Beatriu de Medinyà féu testament, del qual només tenim coneixement d'una clàusula: l'establiment d'un nou presbiterat o benefici en el monestir de Sant Daniel de Girona, al qual assignà i donà en lliure i franc alou el castell de Toralles amb tots els honors, masos, bordes, censos, usatges, agraris, homes i dones, i tot el que rep i deu rebre dit *castro*.¹⁹ El testament no degué ésser tan clar com ho és aquesta clàusula, perquè desencadenà, durant llarg temps, diferents plets entre el clergue obtentor del benefici i l'abadessa del monestir, Guillema de Sarrià. El 25 d'octubre de 1281, Arnau de Meixella inicià un procés contra l'abadessa sobre el domini directe dels béns a Setcases i Toralles.²⁰ El 2 de juliol de 1282 trobem un arbitratge que fan Guillem Gaufred, tresorer de la Seu de Girona, i Bernat de Vilafreser, sagristà segon de la mateixa abadessa.²¹ En dit arbitratge s'especificuen les possessions dels béns dominicals, entre ells la redempció d'homes i dones. El desenllaç és confós, tot i que sembla que la qüestió es resolgué amb la divisió, per meitats iguals, dels béns dominicals. Ens ho mostra el fet que unes vegades actuava com a senyor Arnau de Meixella, tal com succeí el 4 de setembre de 1287, i en altres ho feia la cambrera del monestir de Sant Daniel.²²

En data desconeguda, entre els segles XIV i XV, el baró de Castellfollit es va fer seu el domini de Toralles que corresponia a l'obtentor del benefici de Sant Daniel. Per tant, el domini de Toralles pertanyia, el segle XVI, pro indivís —segons consta i confirma el capbreu fet el mes d'octubre de 1558— a Galceran de Cruïlles, baró de Castellfollit, per una part, i a la cambrera de Sant Daniel, per l'altra²³ (quadre IV).

ELS PAGESOS DE REMENÇA I DELS MALS USOS DE TORALLES

Establertes les senyories banals, després de la revolta feudal de 1030-1060, els senyors s'afanyaren a apropiarse no només dels béns fiscals sinó

¹⁸ C.D.S.D.G., document 260.

¹⁹ C.D.S.D.G., document 271.

²⁰ C.D.S.D.G., document 343.

²¹ C.D.S.D.G., document 347.

²² C.D.S.D.G., document 366.

²³ A.M.S.D.G., pergami n° 1299.

també dels serveis i de les prestacions que els devien satisfer les persones que habitaven dins el terme del castell. Això no fou suficient. També crearen nous serveis i noves impositcions destinades a poder sufragar les despeses que els ocasionava l'organització de la senyoria, on el dret de ban del senyor era l'única llei. Els orígens de la remença i dels mals usos cal cercar-los en els segles XI i XII, i probablement molt més enrere. Sigui com sigui, però, l'any 1051, el bisbe de Girona reconeixia que es feien *toltes* i *forcies* (prestacions força-des) als homes de la seva dominatura de la Bisbal.²⁴ El comte Bernat de Besalú retornà a la Seu de Girona els drets que es preni en injustament a Bàscara, com els usatges i les albergues. El 1067 les *presentalies*, o drets que es concedia el senyor sobre el casament dels seus pagesos, estaven sòlidament establerts a Eramprunyà (Berguedà).²⁵ El comte Ponç Hug, d'Empúries, l'any 1097, sotmet els súbdits de les seves castellanies a *forcies*, *toltes* i *malos usatges*.²⁶ El mateix any, Arnau Pere concedeix al monestir de Camprodon tots els censos, drets i mals usos que té a Beget i a Rocabruna. El monestir de Sant Benet de Bages cobra *forcies* i usatges a la parròquia de Sant Pere de les Preses. L'any 1120, Ermessenda de Bas deixà als monestirs de Ridaura i de Sant Benet de Bages els mals usos que hi havia introduït.²⁷ Tots aquests exemples, escollits entre molts d'altres, són l'inici dels tantes vegades citats "mals usos" que, en el segle XV, els pagesos, amb les seves constants reclamacions, aconseguiren que quedessin reduïts a sis: la remença personal, la intestia, l'eixorquia, la cugucia, l'arsina i la firma d'espoli força-da; mals usos que ja estaven generalitzats, en els comtats catalans, a la primeria del segle XIII (quadre V). Amb l'adscripció a la gleba i la posterior obligació de satisfer la remença personal, a més de tots els altres mals usos, podem adonar-nos que Toralles segueix el mateix procés observat en altres senyories feudals de Catalunya Vella. Així, Ramona de Vilademuls i el seu espòs, Guillem Ombert, ja esmenten, en una cessió de drets que fan l'any 1234 en el terme del castell de Toralles, els masos amb els homes i dones que els habiten.²⁸ Quatre anys més tard, Ramon de Bach, militar, redimeix Deulosala de Pineda, de Toralles, per 50 sous barcelonesos de moneda corrent. Ben segur que l'aplicació dels mals

²⁴ C.C., op. ct. document 109, pàg. 227.

²⁵ BONNASSIE, Pierre: *Catalunya mil anys enrere*, 2 vols., Ed. 62, Barcelona, 1981.

²⁶ Arxiu Catedral de Girona, *Llibre Verd*, document 183.

²⁷ *Catalunya Romànica*, vol. IV, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1990, pàg. 84.

²⁸ C.D.S.D.G., document 150.

usos a Toralles és molt anterior a les dates esmentades, però seguir la seva evolució en els primers segles se'n fa difícil o impossible a causa de la manca de documents. És difícilment imaginable que els senyors del castell de Toralles, per raó de la seva pertinença a la cort del comte de Barcelona i la seva tinença i residència a la baronia de Vilademuls, a la plana (entre l'Empordà i el Gironès), no tinguessin la més completa informació sobre el tractament de servitud aplicat sistemàticament en el territori de Catalunya a la gent del camp i que no apliquessin els mals usos i la redempció abans d'aquesta data.

El cas de Toralles és, en aquest sentit, paradigmàtic. Mentre en l'estudi en profunditat de moltes senyories es fa difícil desenrotllar i descriure la situació de tots i cada un del masos o masoveries del terme al llarg de tot el cicle feudal, la documentació conservada d'aquest petit territori ens permet abastar la totalitat del procés fins a la seva conclusió.

En concret, un capbreu de l'any 1345 ens permet conèixer en detall els noms dels pagesos que habitaven el terme. Tres anys més tard (1348) va esclatar la terrible epidèmia de Pesta Negra, la qual es va anar repetint a la segona meitat del segle XIV, a causa de la qual les dues terceres parts de la pagesia van desaparèixer.

Un altre document important clou el cicle de Toralles: és el capbreu de l'any 1558, que descriu clarament la situació dels masos després de la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486). El document permet arribar a un coneixement exhaustiu dels masos i dona la informació suficient per treure'n conclusions indubtables.

Als annexos 1, 2, 3, 4, 5, 6 oferim una transcripció abreujada d'aquests cabdals capbreus.

ALGUNS EXEMPLES DE LES CONDICIONS SERVILS DELS PAGESOS REMENCES DE TORALLES

Tal com el capbreu de 1558, fet pel senyor Galceran de Cruïlles, ens ho confirma inequívocament, tots els masos del terme de Toralles eren remences. Des del segle XII fins al XV, aquesta condició comportava estar subjecte a la servitud de la gleba, redimir-se si es volia sortir del mas i pagar la resta dels mals usos. Però, només una anàlisi exhaustiva de tota la documentació referent a la situació anterior a la sentència de 1486 ens pot informar amb detall del procés feudal de Toralles durant l'edat mitjana. El contingut d'aquesta docu-

mentació és variat, i ens informa d'importants aspectes de la realitat que presidia la vida quotidiana dels pagesos de remença.

Diferents documents ens parlen de les necessàries absolucions per poder sortir del mas, per tal de contraure matrimoni, pel qual precisen la redempció prèvia del senyor del mas que deixen, i, tot seguit, poder passar a domini d'un altre senyor, és a dir, al mas que entren, bé sigui de Toralles, bé d'alguna parròquia veïna. Per un document del 13 de febrer de 1234, referent a un plet sostingut sobre els drets dels honors de Toralles, sabem que una de les parts cedeix a l'altra els seus drets sobre el castell, amb els masos i bordes del terme, i els homes i dones que els habiten. Poc més tard, el 18 de febrer de 1238, Ramon de Bach, militar, que posseïa béns a Toralles i a la Vall del Bac, va absoldre Deulosala del mas Pineda per passar a domini de Galceran de Catllar, cobrant-li per l'enfranquiment 50 sous de Barcelona.²⁹ El mateix Ramon de Bach absolgué Guillema, esposa de Pere de Planella de Lloganyà, de la parròquia d'Avellanacorba, i filla de Joan Gorina de Toralles, que li pagà 10 sous en concepte de redempció. El 23 de maig de 1297, Guillema de Sarrià, cambrera del monestir de Sant Daniel, que té la meitat del domini de Toralles, absolgué Guillem de Corts per 20 sous.³⁰ L'any 1325, Ramon de Pomer, batlle de Toralles pel monestir de Sant Daniel, allibera Berenguera, vídua de Pere Pellicer, i a la seva filla, que passen a ser dones pròpies de l'obtentor del benefici, cobrant aquest 50 sous, dels quals dos sous i vuit diners són en concepte de redempció de la filla, donzella incorrupta, i la resta, fins a 50 sous, per la mare.³¹

Altres documents, en canvi, es refereixen a encomanacions o autodonacions de pagesos remences al seu senyor. Tal és el cas de Joan del mas Roure que es fa home propi i sòlid, amb tota la seva prole i béns, de la cambrera de Sant Daniel, fent al nou senyor homenatge de boca i mans. L'any 1335, Pere, fill de Berenguer de Casella, de Toralles, lliure de tot domini, es fa home propi i sòlid de la cambrera de Sant Daniel a l'entrar en el mas Bosch de Toralles, per haver-se casat amb Beatriu del mas Bosch, on hi deu haver homes i dones acasats i afocats.³² Sibil·la, filla de Besalú de Penedès, de Sant Salvador de

²⁹ GALOBARDES VILA, Miquel: *Els remences*, Ed. Biblioteca Palau de Peralada, vol. II, document n° 32, 1970.

³⁰ C.D.S.D.G., document 419.

³¹ A.M.S.D.G., pergami n° 587.

³² A.M.S.D.G., pergami n° 703.

Bianya, a l'entrar en el mas Ramon Pere, de Toralles, es féu també dona pròpia i sòlida de la cambrera de Sant Daniel.

Documents, de tipus més general, aporten informació sobre la total extensió de la remença personal i dels mals usos. Això es reflecteix en la venda que féu, l'any 1365, la filla de Pere de Bach dels drets de les seves possessions de Toralles, de Castellar i Sant Andreu de Bestracà, on observarem que la venda inclou els homes i dones que habiten en els masos, amb els censos, tasques, prestacions forçades, serveis de tragines, albergues, els mals usos d'instestia, eixorquia, cugucia i altres servituds reials i personals.³³

Tal com ja hem esmentat, el document més significatiu de tota la sèrie és, potser, la capbreuació feta pel senyor Galceran de Cruïlles, senyor del castell i baronia de Castellfollit. Capbreuació de 4 masos que no van ser greument afectats per les pestes i les males collites. El document és datat a l'any 1558, és a dir, d'època posterior a la sentència de Guadalupe. En aquest capbreu, els tenidors dels 4 capmasos reconeixen ser homes propis i sòlids del baró, i li fan homenatge. Reconeixen que pagaran un cens pel capmàs de 3 sous barcelonesos en compensació de la redempció d'homes i dones, i 18 diners per cada mas a ell unit, també en compensació dels d'homes i dones redimits, d'acord amb el pactat en la reial sentència de 1486. Aquests masos, doncs, s'havien redimit dels mals usos adoptant la solució dels censos anyals, alternativa disposada en la Sentència. És tracta de masos lliures, engrandits per l'absorció de masos rònecs abandonats per la mort dels seus habitants, a causa dels estralls provocats per l'epidèmia de pesta, durant la segona meitat del segle XIV.

ELS MASOS DE TORALLES ABANS DE L'ANY 1348

Recopilem a continuació un resum de la nombrosa documentació que ens ha permès fer una precisa descripció de tots i cada un dels masos del castell de Toralles, existents abans de la pesta de 1348. La informació continguda en aquesta documentació, tot i ser limitada a unes reduïdes parcel·les territorials, o precisament per això, ens permet valorar la incidència general de tot el procés remença en el terme d'una senyoria ben delimitada (quadre VI).

1. MAS ALOER. L'any 1304, Guillem Aloer i la seva esposa Saurina reconeixen ésser persones pròpies i sòlides de la cambrera del monestir de

³³ A.M.S.D.G., pergami nº 903.

Sant Daniel de Girona.³⁴ El 1345, Camprodon d'Aloer figura en el capbreu de Toralles participant en el repartiment d'uns emprius. Aquest mas degué desaparèixer durant les epidèmies de pesta, ja que l'any 1558 apareix unit al mas Costa, els tinents del qual havien de satisfer 18 diners en concepte de redempció d'homes i dones, redimibles segons la reial sentència de 1486.

2. MAS BOSCH. Berenguer de Bosch, de Toralles, tenia, l'any 1269, un terç del molí de Culivel, prop del riu Llierca.³⁵ El domini directe del mas pertanyia, pro indivís, a dos monestirs: el de Sant Joan de les Abadesses i el de Sant Daniel de Girona. L'any 1335, Pere, fill de Berenguer de Casella, de Toralles, lliure de tot domini, es fa home propi i sòlid de la cambra de Sant Daniel, amb tota la seva prole, a l'entrar en el mas Bosch, per raó del seu casament amb Beatriu de Bosch; el mas era remença ja que hi havia d'haver homes i dones acasats i afocats.³⁶ Pere de Bosch surt esmentat en el capbreu de 1345. L'any 1365, el mas fou venut, junt amb altres possessions, per la filla de Pere de Bach, difunt, a Guillem Pons de Santa Maria de Castellar. La venda fou feta amb tots els drets pertanyents al domini directe del mateix mas. Era un dels tants masos rònecs, perquè l'any 1558 figura unit al mas Costa amb les mateixes condicions que el mas anteriorment esmentat.

3. MAS BOIX. El 8 de març de 1309, Pere Gay de Camprodon estableix una peça de terra a Astruga de Queritg de Toralles i al seu fill Pere, per haver entrat en el mas Boix.³⁷ Pere Boix és esmentat en el capbreu de l'any 1345 com a possessor d'una peça de terra, per la qual paga un cens d'un diner l'any. No sabem res més d'aquest mas rònec fins l'any 1558, que figura unit al mas Mercer. Per aquesta època el tenen Pere Boix àlies Mercer, i el seu fill Miquel, els quals pagaran per homes i dones 18 diners, redimibles segons la sentència de Guadalupe.

4. MAS CANALÉ. L'única informació d'aquest mas la tenim de l'any 1365, quan la filla de Pere de Bach es ven el domini directe d'alguns masos de Castellar i de Toralles. En aquesta època el mas el posseïa na Francesca, filla

³⁴ A.M.S.D.G., pergami (1304).

³⁵ C.D.S.D.G., document 285.

³⁶ A.M.S.D.G., pergami n° 703.

³⁷ A.M.S.D.G., pergami (1309).

de Pere Canalé, difunt. Ella era dona pròpia i sòlida de la cambrera del monestir de Sant Daniel, segurament a mitges amb la família Bach. Desaparegué a finals del segle XIV.

5. MAS CAVALLER. Pere Cavaller és esmentat en el capbreu de 1345. És un mas afectat per la pesta i en conseqüència va quedar rònec. El 1558 figura unit al mas Mercer de Toralles àlies Pere Boix. Es tractava exclusivament de terres, puix els edificis de l'antic mas ja no existien.

6. MAS CELLA. Bernat de Cella, de Toralles, signa com a testimoni en el testament de Jusiana de Cervera, senyora del castell de Toralles, en un document fet el 16 de juliol de 1255.³⁸ Bernat de Cella figura en el capbreu de 1345. Aquest mas és esmentat en la venda consentida el 1365, i també el 1558 en la relació dels masos units al mas Mercer, fent la prestació de 18 diners per la redempció d'homes i dones.

7. MAS COSTA. Cília, filla de Bernat de Costa, de Toralles, es casa, l'any 1305, amb Pere de Serrat de la veïna parròquia d'Avellanacorba.³⁹ Es declara dona pròpia de la cambrera de Sant Daniel i li paga un pollastre de 4 diners per les festes de Nadal. El 1345, Bernat de Costa era tenidor d'aquest mas. L'any 1350 consta l'homenatge de Ramon de Costa, el qual es fa home propi de la cambrera de Sant Daniel i paga un pollastre per la festa de la Beata Maria d'Agost. En reconeixement de domini es compromet a fer residència personal en el mas i no anar a cap ciutat, vila o lloc privilegiat per habitar-hi. Aquest mas és un dels quatre masos censats en el fogatge de 1497.⁴⁰ És, per tant, un dels masos que va sobreviure les pandèmies del segle XIV i els conflictes remences del segle XV. El trobem novament en el fogatge de 1553.⁴¹ L'any 1558, el mas Costa és habitat per Coloma, vídua de Miquel Camps àlies Costa, de Toralles, per Anna, la seva filla i esposa de Joan Pujol àlies Costa, i Pere Costa, fill i hereu declarat en capítols matrimonials. Aquest mateix any

³⁸ Vegeu nota nº 16.

³⁹ A.M.S.D.G., pergami (1305).

⁴⁰ IGLÉSIES, Josep: *El fogatge de 1497*, vol. I, Fundació S. Vives Casajuana, Barcelona, 1991.

⁴¹ IGLÉSIES, Josep: *El fogatge de 1553*, vol. I, Fundació S. Vives Casajuana, Barcelona, 1979.

reconeixen el senyor Galceran de Cruïlles i Santa Pau senyor del castell, vila i baronia de Castellfollit, que el tenia pro indivís amb la cambrera de Sant Daniel, acasat i afocat. Els masos Serradell, Gorina, Mallol, Bernat, Aloer, Bosch i Lledó són masos units al mas Costa. Per redempció d'homes i dones, el mas Costa paga 3 sous barcelonesos, redimibles segons la reial sentència, i 18 diners per cada un dels altres set masos units a ell; masos derruïts, deshabitats i establerts novament en emfiteusi als Coloma. Es consideren homes propis, sòlids i afocats dels seus senyors, per cada un dels masos esmentats.

8. MAS CORTS. El 1297, Guillem de Corts, de Toralles, fou enfranquit per Guillema de Sarrià, cambrera del monestir de Sant Daniel, pel preu de 20 sous barcelonesos de tern.⁴² Pocs anys abans, el 1283, les Corts de Barcelona havien aprovat la constitució *En les terres o llocs ...*, que regulava la redempció obligatòria dels pagesos que volguessin sortir del mas. En el capbreu de 1345 trobem Berenguera de Corts de Pineda, de Toralles, que ha de pagar 1 diner per un repartiment d'emprius. Aquest mas, ubicat en el bosc de Carrera, és mencionat en la venda del domini directe de diversos masos, feta per la filla de Pere de Bach, l'any 1365. Aquest mas Corts o Sorts, derruït i deshabitat ja en el segle anterior, figura unit al mas Pineda de Toralles l'any 1558. La possessió del qual la té Bartomea, muller de Joan Collell, àlies Pineda, senyora útil del mas.

9. MAS CASADEVALL. El 4 de setembre de 1287, Arnau de Meixella, clergue i procurador del castell de Toralles, donà per acapte a Berenguer Casadevall de Pineda una vinya que tenia Arnau de Casadevall.⁴³ Un altre Casadevall ha de pagar 1 diner de cens, segons el capbreu de 1345. Uns anys abans, el 1338, la família Casadevall tenia terres en el serrat o puig Xaupes, segons consta en un establiment fet per la cambrera del monestir de Sant Daniel.⁴⁴ Aquest mas no pogué resistir la primera ona d'epidèmia de pesta que arribà a Catalunya el 1348, no el tornem a trobar fins a l'any 1558, agregat al mas Pineda de Toralles. Aquest mas Casadevall, derruït i deshabitat des de

⁴² Vegeu nota nº 30.

⁴³ Vegeu nota nº 22.

⁴⁴ A.M.S.D.G., pergami nº 722.

temps anteriors, es troba situat en el barri de Pineda i prop del mas del mateix nom. Fou un mas remença, i l'explicació és que els Pineda han de pagar 18 diners en compensació d'homes i dones, redimibles segons la sentència.

10. MAS CASELLA. El 1335, Pere, fill de Berenguer de Casella de Toralles, lliure de tot domini, es fa home propi i sòlid de la cambrera del monestir de Sant Daniel, amb tota la seva prole a l'entrar el mas Bosch de Toralles, pel fet de casar-se amb Beatriu de Bosch.⁴⁵ Guillem de Casella és esmentat en el capbreu de 1345.

11. MAS CULIVEL I EL SEU MOLÍ. El molí de Culivel estava situat en el riu Llierca, terme de Toralles. El 8 de març de 1269, Pere de Salademont, de Toralles, i el seu fill Pere, venen una tercera part del molí, reben 28 sous de Barcelona i un cens d'una gallina per l'ajut del cens que els Salademont fan a l'abat de St. Joan.⁴⁶ Res més no sabem d'aquest mas fins que la filla de Pere de Bach, any 1365, ven diverses finques de Toralles i de Castellar de la Muntanya; en el document de venda hi figura, entre altres, el mas Culivel de Toralles, amb tots els drets derivats del domini directe, com censos, esplets, mals usos i redempcions d'homes i dones.

12. MAS FERRER DE PINEDA. Mas situat en el barri o lloc de Pineda. El 1345 era habitat per Guillem Ferrer i sabem que afrontava a tramuntana amb el riu Llierca.⁴⁷ En el document de 1558, Bartomea, muller de Joan Collell, posseïdora del mas Pineda, reconeixia als seus senyors, Galceran de Cruïlles i al monestir de Sant Daniel, que el mas Ferrer estava unit al seu mas Pineda, pel qual pagava, en concepte de redempció d'homes i dones, 18 diners barcelonesos de tern, redimibles segons la reial sentència.

13. MAS FORN. El mas es troba en el veïnat de Sentonec, al nord del riu Llierca. Tenim notícia d'aquest mas des de l'any 1300, però per la importància del mas deduíem que existia des de temps pretèrits. El 14 de maig de 1300, Ermessenda, filla de Joan Vilar de la parròquia de Santa Maria de

⁴⁵ Vegeu nota nº 32.

⁴⁶ Vegeu nota nº 35.

⁴⁷ A.M.S.D.G., pergami nº 798.

Castellar i esposa de Pere de Forn de Sentonec de Toralles, a l'entrar el mas Forn per raó de matrimoni, es féu dona pròpia i sòlida de la cambrera de Sant Daniel, junt amb la seva prole.⁴⁸ L'any 1345, segons el capbreu esmentat, en Guillem de Forn era el senyor útil. Aquest fou un dels quatre masos que va suportar les males collites, els estralls de la pesta negra i les revoltes del segle XIV i XV, puix figura en el fogatge de 1497. L'any 1558, passades les èpoques difícils, Onofre Olivera era senyor útil del mas Forn per la compra del domini directe que féu al senyor Joan Barutell que posseïa la baronia de Bestracà i Oix, amb els masos Salomó i Fàbrega del veïnat de Sentonec, units i agregats en virtut del jurament fet al noble senyor Galceran de Cruïlles i de Santa Pau. Pel mas Forn, i en concepte de redempció d'homes i dones, pagarà 3 sous de Barcelona, redimibles segons la sentència. Pel mas Salomó i el mas Fàbrega pagarà 18 diners, també en moneda de Barcelona. Aquest dos masos estaven derruïts i deshabitats, es tractava només de les terres.

14. MAS FÀBREGA. El mas està ubicat en el veïnat de Sentonec i agregat al mas Forn des de l'any 1558. Les pestes de 1348 van provocar el seu abandó i, amb el pas del temps, la seva destrucció. L'única referència que tenim la traiem del capbreu de l'any 1345, el qual ens constata que estava en possessió de Ramon de Fàbrega.

15. MAS GORINA. La primera referència del mas ens la dóna un document del senyor Ramon de Bach que va absoldre Guillema, esposa de Pere de Planella de Llonganyà, de la Vall del Bac. Guillema, filla de Joan Gorina de Toralles, pagà deu sous de Barcelona per la seva redempció; l'absolució fou feta el 21 d'agost de 1243.⁴⁹ Dos anys més tard, el 1245, el mas Gorina apareix en el reconeixement de feu que signà el militar Pere de Bach, de la castlania del castell de Toralles, el qual el tenia per la senyora Jusiana. L'any 1317, Joan, fill de Guillem de Gorina de Toralles, junt amb la seva prole, es fa home propi i sòlid del prevere Pere de Gay, obtentor del benefici pro indivís amb la cambrera de Sant Daniel, i li fa el corresponent homenatge.⁵⁰ Sens dubte que és un mas rònec, ja que l'any 1365 surt esmentat en la venda feta

⁴⁸ C.D.S.D.G., document 438.

⁴⁹ C.D.S.D.G., document 188.

⁵⁰ A.M.S.D.G., pergami n° 492.

per la filla de Pere de Bach. Finalment, en 1558, el mas Gorina està unit al mas Costa de Toralles i paga 18 diners de cens en compensació d'homes i dones, segons la sentència de Guadalupe.

16. MAS QUERITG. Pere de Gay, obtentor del benefici de Toralles, estableix, l'any 1309, una peça de terra a Astruga de Queritg i al seu fill Pere, de Toralles.⁵¹ Trobem un Besalú de Queritg en el capbreu de 1345. És un dels masos ròncecs que apareix unit al mas Mercer i pel qual ha de pagar, en compensació de redempció d'homes i dones, 18 diners barcelonesos.

17. MAS BERNAT. En Joan de mas Bernat, de Toralles, és esmentat en el capbreu de 1345. Anys més tard, l'any 1558, els tenidors del mas Costa paguen 18 diners en concepte de redempció d'homes i dones, puix el mas Bernat està unit i agregat al mas Costa.

18. MAS MALLOL. Besalú de Mallol apareix esmentat en el capbreu de 1345. Es tracta d'un mas o masoveria rònega, puix que no és fins el 1558 que no en tornem a tenir notícia de la seva agregació al mas Costa de Toralles. Pel fet d'ésser antigament un mas remença ha de pagar, en concepte de redempció d'homes i dones, un cens anual de 18 diners barcelonesos de tern.

19. MAS MASÓ DE PINEDA. Pere Masó de Pineda consta en el capbreu, tantes vegades esmentat, de 1345. En el capbreu de 1558 hi figura, per raó de les pestes de l'any 1348, com a derruït i deshabitat, i novament unit al mas Pineda de Pineda. Segons les afrontacions que s'hi mencionen, aquest mas estava en el veïnat de Pineda, els tenidors del qual havien de fer anualment, entre altres prestacions, el pagament de 18 diners barcelonesos de cens, en concepte de redempció d'homes i dones.

20. MAS MERCER. L'any 1313, Bernat Mercer i el seu pare, Bartomeu, habitaven en el mas⁵². En un document de l'any 1338 són descrites les afrontacions d'un tros de terra del serrat de Xaupes i també fa referència als honors d'en Pellicer i d'en Mercer.⁵³ En el capbreu de 1345, hi consta

⁵¹ A.M.S.D.G., pergami (1309).

⁵² A.M.S.D.G., pergami n° 446.

⁵³ A.M.S.D.G., pergami n° 722.

Ramon Mercer, de Toralles. L'any 1373, Margarida, filla de Pere Arnau de Cugullers (St. Julià del Món) a l'entrar en el mas Mercer, per raó de matrimoni, es fa, junt amb la seva prole, dona pròpia i sòlida de la cambrera del monestir de Sant Daniel.⁵⁴ Pere Mercer, de Toralles, era el seu espòs. Anys més tard, el 1391, Berenguer Mercer rep en establiment dues masoveries: la masoveria Rodeta i la masoveria de Serradell,⁵⁵ ambdues en el terme i veïnat de Toralles. Per les terres, honors, possessions, tasques, homes i dones, paga per Nadal, d'acord amb el benefici establert, 20 sous barcelonesos i fa homenatge. Aquest mas, un dels masos que ha sobreviscut el pas del temps, consta en els fogatges de 1497 i 1553. En el capbreu de 1558, Pere Boix, àlies Mercer, i el seu fill Miquel reconeixen, pro indivís, el domini dels seus masos al senyor Galceran de Cruïlles, senyor de Castellfollit i de Santa Pau, i a la cambrera del monestir de St. Daniel. Al mas Mercer hi habiten, fan foc i contínua residència. Així doncs, els habitants del mas Bernat, els del mas Palomer (o Pomer), els del mas Roure, els del mas Riba, els del mas Celladevall, els del mas Serradell, els del mas Cavaller, els del mas Boix, els del mas Queritg i els del mas Torrent, tots ells de Toralles, reconeixen que són, des de temps pretèrits, homes sòlids, propis i afocats. Pel mas Mercer pagaran, pro indivís, cada 21 d'abril, 3 sous barcelonesos, redimibles segons la reial sentència. Pels altres masos units al mas Mercer paga de cens, en concepte de redempció d'homes i dones, 18 diners barcelonesos.

Cal remarcar que el tinent d'aquest mas, junt amb molts d'altres, assistí a la convocatòria de reunió que establí el primer sindicat remença per tal d'abolir els mals usos i abusos senyoriais. Es va congregar, el dia 27 de desembre de 1449, a Besalú;⁵⁶ foren les primeres reunions de síndics pagesos que es convocaren i es congregaren.

21. MAS MORGAT DE PINEDA. Mas assentat en el veïnat de Pineda, proper a la baronia d'Oix. No en tenim més que una notícia directa del mateix, però decisiva i suficient per a incloure'l en la nòmina de masos del terme del castell de Toralles. És el capbreu de 1558 que en dóna les afrontacions corres-

⁵⁴ A.M.S.D.G., pergami n° 944.

⁵⁵ A.M.S.D.G., pergami n° 1020.

⁵⁶ Arxiu d'Història de la Ciutat de Girona, Sec. XXV.2, llibres manuscrits de tema divers, lli-gall 1, ms. 8.

ponents al mateix, en temps passats. Apareix unit al mas Pineda, els tenidors del qual han de satisfer 18 diners per a la redempció d'homes i dones. Així doncs, és un dels tants masos remences abandonats després de les pestes del segle XIV i agregat per nou establiment al capmàs Pineda.

22. MAS LLEDÓ DE TORALLES. El 1345 el posseïa en Jaume de Lledó. L'any 1365 fou venut per la filla d'en Pere de Bach a Guillem Pons de Santa Maria de Castellar amb totes les terres, pertinences, homes i dones, i mals usos. No es disposa de tota la documentació referent a les compres i vendes satisfetes per aquests i altres masos rònecs, però el destí final d'aquest fou la unió del mas Lledó, tal com consta en document del capmàs Costa de Toralles, unió que probablement es portà a terme el segle XIV. La condició de remença d'aquest mas és indubtable, els seus tinentes, l'any 1558, l'havien obtingut mitjançant establiment d'emfiteusi amb els censos i càrregues corresponents; puix ho confirmen els 18 diners que paga per la redempció d'homes i dones.

23. MAS OLIVERA DE TORALLES. L'any 1218, l'abat Guillem, de Sant Pere de Besalú, comprà el mas Olivera de Toralles.⁵⁷ En Berenguer d'Olivera figura en el capbreu fet l'any 1345. Els habitants del mas, tres anys més tard, assistiren a les primeres reunions convocades pel sindicat remença a Besalú.

24. MAS PELLICER DE PINEDA. Ramon de Pomer, batlle de Toralles, absol de tot domini, l'any 1325, a Berenguera, vídua d'en Pere de Pellicer de Toralles, i a la seva filla;⁵⁸ passà les dues dones al benefici fundat per Beatriu de Medinyà. Paga per la filla, com a dona incorrupta i segons costum del bisbat de Girona, 2 sous i 8 diners, i la resta, fins a 50 sous, són per fer efectiva la redempció de la mare. L'any 1338, els Pellicer posseïen terres en el serrat d'en Xaupes, segons consta en un establiment fet per la cambra de Sant Daniel de Girona.⁵⁹ En Jaume de Pellicer de Pineda, l'any 1345, era el tinent del mas. Fou afectat per la pesta i més tard agregat al capmàs Pineda.

⁵⁷ *Catalunya Romànica*, vol. IV, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1990, pàg. 194.

⁵⁸ A.M.S.D.G., pergami n° 587.

⁵⁹ A.M.S.D.G., pergami n° 722.

Al capbreu de 1558, la propietària del mas Pineda especifica, quan detalla les afrontacions, que el mas Verdera està situat al sud del mas Pellicer.

25. MAS PINEDA. Aquest mas dóna nom a tot un veïnat situat entre el serrat del Toix o de Pineda i el riu Llierca, nom pel qual es coneixia — com ja hem dit— l'actual riera d'Oix, a l'edat mitjana. El dia 28 de gener de 1238, Ramon de Bach absol Deulosada de Pineda, filla de Guillem, de la parròquia de Toralles.⁶⁰ Passa amb el seu cos, la seva prole i tots els seus béns a domini del senyor Galceran de Catllar. Ramon de Bach rep per aquesta absolució 50 sous barcelonesos de moneda corrent. Uns anys més tard, el 1243, Ramon de Bach, militar, reconeix tenir en feu per Jusiana de Cervera tota la castlania del castell de Toralles i la dècima de la parròquia de Sant Martí, amb el mas Rovira, que és alou seu, i el mas Pineda que posseeix pel castell de Montagut. L'any 1269, Arnau de Pineda signa com a testimoni un document lliurat per Pere de Salademont de Toralles.⁶¹ El 1365, el mas Pineda, residència d'Arnau de Pineda i la seva esposa Elisenda, homes propis i sòlids de la família Bach, és venut junt amb altres masos a Guillem de Castellar. El 1395 consta que Francesca, esposa de Bernat de Pineda, senyora útil i propietària del mas Pineda, té una peça de terra en el lloc dit puig d'en Xaupes. A les acaballes d'aquest segle, Margarida Pineda contreu núpcies amb Pere Fàbrega de la parròquia de Capsec. El mas Pineda, com els altres tres masos esmentats més amunt, sobrevisqué, segons el fogatge de 1497, totes les convulsions dels segles XIV-XV. El 1558, any que es redactà el capbreu del senyor Galceran de Cruïlles, Bartomea esposa de Joan Collell àlies Pineda, senyora útil del mas Pineda de Toralles, reconeix que té pel senyor Galceran de Cruïlles el mas Pineda, on hi viu, fa foc i contínua residència, i per raó de dit mas és dona pròpia d'aquest senyor. Figuren units al mas Pineda els masos Morgat, Casadevall de Pineda, Masó, Verdera, Corts i Ramon Pere. Pel mas Pineda paga, en concepte de redempció d'homes i dones, 3 sous de Barcelona, i 18 diners per cada un dels altres masos. Prestacions redimibles segons la Sentència arbitral de Guadalupe.

⁶⁰ GALO BARDES, vegeu nota n° 29.

⁶¹ C.D.S.D.G., document 285.

26. MAS RAMON PERE DE PINEDA. L'any 1345, Feliu de Pera habitava en l'esmentat mas.⁶² El mas Ramon Pere figura en la relació de les vendes fetes per la filla d'en Pere de Bach, l'any 1365. Per ésser poc productiu i molt gravós, Bartomeu Vilar, de la parròquia de Castellar, que en pagava 12 sous anuals per la festa de Nadal, el retornà. L'any 1417 feia molts anys que estava derruït i deshabitat⁶³ i les terres que quedaven foren unides al mas Pineda. Per aquesta unió, el seu propietari reconegué que devia pagar cada any, per redempció d'homes i dones, 15 diners barcelonesos.

27. BORDA DE RIBA DE TORALLES. El 1328, Guillem de Riba, difunt, posseïa aquest petit mas o borda⁶⁴ la casa tenia una mica de terra per conrear-hi hortalisses i alguna tira de vinya. El 1328 hi fou establerta Ermessenda de Rodeta, filla del difunt Ramon, que va rebre l'establiment per part de l'obtentor del benefici. Pere de Riba ja el posseïa l'any 1345. Quan fou abandonat, la cambra de Sant Daniel, l'any 1353, hi féu un nou establiment a favor d'en Pere de Coll de Santa Maria de Castellar.⁶⁵ Uns anys més tard, el 1365, la filla d'en Pere de Bach en vengué el domini directe. Possiblement era un mas que feia molts anys que estava abandonat i fou novament establert a favor del mas Mercer (l'època en què es féu el nou establiment és desconeguda). El fet és que el mas o borda de Riba fou unit i agregat al referit mas Mercer, segons consta en el capbreu de 1558, a favor de Galceran de Cruïlles. Podem afirmar que fou un mas remença; ens ho evidencien els 18 diners que ha de pagar per la redempció dels homes i dones.

28. MAS RODETA DE TORALLES. Ramon Rodeta, de Toralles, havia mort quan la seva filla Ermessenda, el 1328, entrà en el mas o borda de Riba, amb la promesa que es faria dona pròpia i sòlida de l'obtentor del benefici, amb tota la seva prole, els seus béns i fer-hi contínua residència. Segons el capbreu de 1345, és senyor útil d'aquest mas en Camprodon de Rodeta. És un mas rònec, destruït per la pesta. El 1391 fou de nou establert a Ramon de

⁶² A.M.S.D.G., pergami n° 792.

⁶³ C.D.S.D.G., document 1087.

⁶⁴ A.M.S.D.G., pergami n° 606.

⁶⁵ A.M.S.D.G., pergami n° 846.

Mercer, sembla ser que es troba molt proper de la masoveria Serradell.⁶⁶ Aquesta situació es degué consolidar, atès que en el capbreu de 1558 figura unit al mas Mercer i ha de satisfer 18 diners per la redempció dels homes i dones.

29. MAS ROURE DE TORALLES. L'any 1315, Joan de Roure es fa home propi de la cambrera de Sant Daniel, amb la seva prole i els seus béns, i promet ésser "fidel i legal com tot home deu ser del seu senyor".⁶⁷ És vassall de dos senyors, tres quartes parts de la cambrera de Sant Daniel, i, la resta, de l'obtentor del benefici. El 1346, Ramon de Roure té el domini útil d'aquest mas; tenim constància que el 1558 s'uní al mas Mercer.

30. MAS ROVIRA DE TORALLES. El nom Rovira apareix per primera vegada, en la documentació de Toralles, quan Guillema de Rovira, el 19 de març de 1226, defineix tots els seus drets hereditaris i declara haver rebut per ells un mas a Bestrecà.⁶⁸ El 1241, Arnau de Rovira, de Toralles, vengué dos masos que tenia a la veïna parròquia d'Avellanacorba.⁶⁹ Un nou apunt és d'en Ramon de Bach, militar, que reconeix tenir, entre altres béns, el mas Rovira de Toralles, el qual és un alou de la seva propietat. El darrer esment es produeix l'any 1337 i fa referència a la confessió de Gispert de Rec, de Camprodon: confessa posseir el delme del mas Rovira de Toralles.⁷⁰

31. SALOMÓ DE SENTONEC. El dia 6 de març de 1270 se celebren els capítols matrimonials de Ponç, fill de Pere Salomó de Sentonec, i Maria, filla de B. Espígol de Montagut.⁷¹ En el capbreu de 1345 s'esmenta un altre Pere de Salomó de Sentonec, i en el capbreu de 1558, fet a favor del senyor de Galceran de Cruïlles, apareix agregat al mas Forn, junt al mas Fàbrega. Mas situat al nord del riu Llierca. Surt esmentat, l'any 1365, en la venda dels masos rònecs que féu la filla de Pere de Bach.

⁶⁶ A.M.S.D.G., pergami n° 1008.

⁶⁷ A.M.S.D.G., pergami n° 473.

⁶⁸ GALOBARDES, op. cit., document 15.

⁶⁹ GALOBARDES, op. cit., document 35.

⁷⁰ BOLÓS: *Annals d'amics de Besalú i el seu comtat*, pàg. 88, any

⁷¹ MARQUÈS, Josep M.: *Esriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*, Monografies Empordaneses, 1, Institut d'Estudis Empordanesos, n° 20, doc. 886, Figueres, 1995.

32. MAS SALVET. Sense cap mena de dubte, un mas o borda nomenat Salvat existia a Toralles des de temps antics, ja que el 1338 foren establerts els germans Salvat de Pineda, de Toralles, en una peça de terra en el serrat d'en Xaupes, segons consta documentalment.⁷²

33. MAS SERRADELL DE COSTA. L'existència d'aquest petit mas rònec queda demostrada en el capbreu de 1345, on apareix el nom de Pere de Serradell de Costa de Toralles, posseïdor del mas. Més tard, l'any 1558, fou unit al capmàs Costa de Toralles.

34. MAS SERRADELL DE SOLÀ. Aquest mas, igual que l'anterior, l'any 1345 figura a nom de Pere Serradell de Solà, i en el capbreu del 1558 apareix unit al mas Mercer.

35. MAS TORRENT. Molt poca cosa sabem d'aquest mas. Però, tenim constància, per un capbreu, que l'any 1345 estava a nom de Guillema de Torrent. Segons el capbreu de l'any 1558, el mas Torrent figura unit al mas Mercer. Per aquesta informació podem deduir que el mas no era massa gran, atès que no surt en cap altre moment mencionat i havia quedat rònec.

36. MAS VERDERA. Del mas Verdera tenim una informació molt minsa, però tenim referència que l'any 1345 estava a nom de Berenguer de Verdera. En temps de les pestes degué ser durament castigat, queda evidenciat pel fet de trobar-lo unit al mas Pineda (1558), i aquest fet només succeïa amb els masos rònecs i abandonats.

ESTRALLS DE LA PESTA NEGRA (SEGLE XIV)

Des de l'any 1000 fins als primers anys del segle XIV, el creixement demogràfic va ser espectacular, facilitat per una producció agrícola abundant i pel tipus d'establiment emfitèutic que possibilità al pagès, en possessió del domini útil del mas, considerar-se propietari del mateix, propietat que era compartida amb el domini directe que pertanyia al senyor. Durant aquest cicle

⁷² A.M.S.D.G., pergami n° 722.

alcista, els masos es varen dividir facilitant el creixement poblacional. Aquest positiu augment demogràfic, amb el conseqüent creixement agrícola, es va interrompre amb una llarga lletania d'adversitats: males collites, plagues, pobresa, sequeres,... entre altres desastres. Per aquest motiu, l'any 1333 és conegut com "lo mal any primer". Poc després, l'any 1348, es va abatre sobre el sud d'Europa una epidèmia de pesta importada del mitjà orient: la Pesta Negra. Les seves conseqüències foren devastadores, donant un cop mortal a una població que ja estava prou abatuda per les males anyades anteriors.

L'any 1348 és, doncs, una fita important per a la història dels pagesos de remença. Marca una clara inflexió en el seguiment del procés remença, obligant-nos a tenir en compte la situació abans i després de la pesta.

Fins ara, i a causa de l'absència de fons documentals, es feia impossible conèixer la població existent a Toralles els anys anteriors a la pesta i, en conseqüència, poder avaluar amb precisió la pèrdua de població i la situació resultant dels masos afectats pels estralls. Mercès a documentació exhumada recentment en l'arxiu del monestir de Sant Daniel de Girona i al treball fet amb aquest material per Josep M. Marquès (*Col·lecció Diplomàtica de Sant Daniel de Girona*), el panorama actual de la recerca s'ha modificat substancialment. L'estudi d'aquest fons documental ha fet possible el coneixement de concretes parròquies i senyories feudals, oferint-nos l'oportunitat de recopilar el nombre de masos i masoveries existents abans de 1348 i de poder-ne constatar les terribles xifres de mortaldats esdevingudes.

Dos documents d'importància cabdal, procedents de l'esmentat arxiu del monestir de Sant Daniel, pertanyen a Toralles. El primer, de l'any 1345, just dos anys abans de la terrible epidèmia de Pesta Negra, fa referència a un repartiment de terres entre els pobladors del terme. L'altre és un capbreu fet, el 1558, pels senyors de Toralles sobre quatre capmasos que sobrevisqueren la terrible pandèmia del segle XIV i les dues revoltes remences del segle XV. Ambdós documents fant que la parròquia de Toralles sigui una de les poques de la qual coneixem, en detall, la relació dels masos existents abans i després de les epidèmies de 1348.

Pel capbreu de 1558, tantes vegades citat, ens assabentem que el baró de Cruïlles i la cambrera de Sant Daniel tenen pro indivís el domini de Toralles —tercer document transcrit a l'annex nº6—, indicant-nos que tots els masos d'aquesta parròquia, tant els quatre capmasos (o masos "unidors") com els masos rònecs a ells units, eren, sense cap mena de dubte, masos remences. Tots els masos estaven afectats per la resolució de la Sentència Arbitral de

Guadalupe de 1486, fet confirmat pels documents individualitzats d'absolució, autodonació i encomanació, testimoniant de forma incontestable que la relació senyors-pagesos, a Toralles, estava basada en la servitud de la remença personal i dels mals usos.

Una altra conclusió, emanada dels documents examinats, és que els efectes devastadors del flagel de 1348 foren d'una gran magnitud, traduïda en alts percentatges de mortalitat en la població rural. Aquestes elevades xifres de defuncions, repetidament defensades, resulten confirmades en el cas de Toralles. El nombre de masos perduts, desapareguts o abandonats a partir de 1348 —per causa de les epidèmies, en primer lloc, i les guerres, en segon terme— els podem estimar entre el 80% i el 90%. És per això, també, que el cas de Toralles —un llogaret efervescent i perdut a l'alta Garrotxa, on les incidències de la Pesta Negra foren gravíssimes— esdevé un cas paradigmàtic.

LES REVOLTES REMENCES DEL SEGLE XV

El poble remença havia suportat, des del segle XI, tota mena de greuges i maltractaments, tant físics com morals. Una primera i clara disconformitat, enfront de la marginació social a què es trobava sotmès, va començar a fer-se palesa a partir de la primera generació que va néixer en els masos rònecs rehabilitats després de la pesta de 1348. La situació en els primers anys del segle XV fou de franc empitjorament, motivant que els pagesos demanessin la intervenció de la reina Maria per alliberar-se dels mals usos. El rei Alfons, des de Nàpols, signà una previsió, que els permeté reunir-se i, així, poder estudiar la manera d'abolir els mals usos. Els donà permís per nomenar síndics i recaptar els diners per fer-los efectius a l'erari reial, en compensació de l'alliberament dels indignes mals usos. Com a resultat d'aquesta permissivitat, durant els primers mesos de 1448, es va instituir el primer Gran Sindicat Remença. Però, dos anys més tard, el 1450, pressionat per la noblesa i l'Església, Alfons IV el suspengué.

Els senyors, encegats per la pèrdua de les rendes a conseqüència dels estralls pestífers, no relaxaren ni una engruna els lligams de la servitud pagesa; ben al contrari, els enduriren i els varen ampliar vers els homes propis. Cometeren un greu error: donaren als pagesos lliures el mateix tractament que als pagesos servils.

L'ambient estava tant exaltat que l'alçament, a començaments de l'any 1462, fou inevitable. Els camperols estaven ben assessorats pel jurisconsult

Tomàs Mieres, tenien el recolzament de la Corona i féu la seva aparició, sortosament, un personatge carismàtic i amb talla de líder: Francesc de Verntallat.

La primera revolta remença coincidí amb la Guerra Civil catalana (enfrontament entre el rei Joan II i la Diputació del General, representant de l'oligarquia feudal) que s'estengué al llarg de 10 anys (1462-1472). A les nostres contrades, la host remença lluità en el bàndol reial, enfront dels senyors i, per tant, de la Generalitat. Les seves accions més destacades es realitzaren a "la Muntanya" (o territori de la Garrotxa), zona on Verntallat pogué dirigir una guerra de guerrilles i permeté, amb la seva audàcia i decisió, ajudar al rei Joan II sortir-ne triomfant. Malgrat la victòria reial, el rei respectà els Furs, les llibertats de Catalunya i concedí el perdó general, però no abolí els mals usos, tal com esperaven els pagesos. El bàndol senyorial tenia molt de pes i el rei, deixant-se pressionar, s'oblidà dels ajuts rebuts dels pagesos.

Des de 1472 fins a l'any 1486 transcorregué un temps incert; el problema del camperolat català estava pendent de resoldre's. Els senyors mantingueren la possessió dels seus dominis i els pagesos de la Muntanya no abandonaren mai la idea de l'alliberament dels mals usos; continuaven retenint els castells de la zona muntanyenca i sabien que mentre posseïssin els castells tenien la força.

El rei Joan morí l'any 1479, sense haver resolt el problema remença. Entronitzat el seu fill Ferran II, va contemporitzar, en un primer temps, sense atacar tampoc el problema en les seves arrels.

El coratge i l'envalentiment dels senyors davant de la passivitat reial van provocar que Ferran incorregués en el greu error de restablir de nou, en les Corts de Barcelona de 1481, els "mals usos" que estaven suspesos en la seva aplicació des de l'any 1455, en temps del regnat d'Alfons IV.

La frustració en el camp remença fou total. L'ala radical pagesa, comandada per Pere Joan Sala de Granollers de Rocacorba, es mobilitzà i es posà en peu de guerra a les darreries de 1485. Disposats a combatre, es desplaçaren cap a la zona de Girona, per dirigir-se després al Maresme i al Barcelonès. Fins aquest moment, Sala obtingué victòries locals. Però, el fet d'apropar-se massa a Barcelona significà la seva destrucció. Fou derrotat i detingut a Llerona i en quatre dies jutjat i ajusticiat.

La desfeta de l'exèrcit camperol fou total. Uns quants, però, es varen escapolir i es retiraren als baluards de la Muntanya, lloc segur on encara els remences de Verntallat es mantenien resistents.

Malgrat la victòria de les forces reials, el rei Ferran intuï que la solució del problema remença no s'aconseguiria solament pel fet d'aplicar una políti-

ca de força. Faltava cercar nous camins per arribar a una sortida pacífica. Per això, endegà una nova via de negociació que culminà en un compromís entre pagesos i senyors.

El rei demanà al cabdill remença que col·laborés en les negociacions de pacificació. Verntallat acceptà la proposta i convocà reunions de pagesos, presidint-les en tota ocasió. Els pagesos, per fi, acceptaren nomenar com a àrbitre de la pacificació el propi rei. Els senyors, després de moltes deliberacions, acceptaren també la proposta reial. Verntallat, ara, s'havia mobilitzat políticament, i el dia 8 de novembre de 1485 se signà el compromís de pacificació a Amer. Cinc mesos més tard, Verntallat, Pere Antoni de Vilobí i 16 síndics més signarien la Sentència Arbitral a Guadalupe. A partir d'aquest moment quedaren abolits, almenys en la llei, els odiats mals usos i els altres drets no capbrevats; s'havia arribat, per fi, al final de la cruenta guerra oberta entre pagesos i senyors.⁷³

SENTÈNCIA ARBITRAL DE GUADALUPE

El 21 d'abril de 1486, el rei Ferran signà la Sentència Arbitral de Guadalupe. El monarca actuà com a àrbitre entre els senyors propietaris de masos servils i els pagesos de remença del Principat de Catalunya. La sentència fou dictada en el monestir de Guadalupe (Extremadura), on el sobirà havia reunit les dues parts litigants, després d'haver obtingut l'aquiescència en el monestir d'Amer. La dels senyors l'obtingué el 28 d'octubre de 1485 i la dels pagesos de remença el 8 de novembre del mateix any.

Com que la zona del conflicte era únicament el Principat, el rei actuà d'acord amb les lleis i costums "*de nuestro Principado de Cataluña*".

Tant en els antecedents com en els capítols dispositius s'hi troben explícites frases clarament reveladores de la cruesa a què va arribar el conflicte entre pagesos i senyors. Així, en el capítol primer de la Sentència, el rei destaca el gran clam que han provocat els sis mals usos: la remença personal, la intestia, la eixorquia, la cugucia, l'arsina i la firma d'espoli forçada, i "*atendido que dichos malos usos por muchos y diversos abusos que dellos se han seguido contienen evidente iniquidad, los quales sin gran peccado y cargo de*

⁷³ VICENS VIVES, Jaume: *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Ed. Vicens Vives, Barcelona, 1978.

consciencia no se podrian por Nos tollerar.” En conseqüència, el rei arbitra i declara que els dits sis mals usos no s’observin ni es puguin aplicar als pagesos ni als seus descendents, i, per aquesta sentència, “*abolimos, stinguimos y anichilamos e declaramos los dichos pageses y sus descendientes perpetualmente ser liberos y quitios dellos y cada uno dellos*”. En compensació als senyors, de la part que pogués ser legal, “*els pagesos haurien de pagar por cada un capmas sesenta solidos de moneda barchinonesa o tanto cens quanto montaran los dichos sesenta sueldos barchinoneses, a razon de veinte mil por mil ...*”⁷⁴.

En el capítol IV d’aquesta sentència s’anul·la el *dret* dels senyors de *maltractar* els seus pagesos, facultat establerta per les Corts de Cervera l’any 1202, i contra la qual tant havien lluitat les generacions anteriors. La sentència obligava, però, encara, a prestar sagrament i homenatge de propietat per part dels pagesos als seus senyors, en reconeixement dels masos que tenien per dits senyors, ara ja sense el càrrec de remença personal ni dels altres cinc mals usos.

En el capítol VIII, la sentència anul·la el *dret de didatge*, i, per tant, el senyor, a partir d’aquest moment, no pot prendre per la força —per a dida dels seus fills— cap de les dones dels seus pagesos. També anul·la el *dret* del senyor de *passar* durant la nit de noces *per sobre* l’esposa del pagès, en senyal de senyoria, o millor dit, en senyal de força i prepotència. Anul·la, a més, el *dret de flassada* del cap de casa, abús que consistia a donar al senyor la millor flassada del mas quan moria el cap de casa; en cas de no fer-se l’entrega, es penalitzava amb la prohibició d’enterrar el difunt. Abolia, també, certs drets menors com l’entrega de pernes de carn salada, vi de trèscol, cistella de raïms, cèrcols de bota, blat d’acapte, jovades, tragines, femades, batudes i altres serveis que no estiguessin capbreuats.

Per finir les normatives, el rei imposà una forta sanció o multa a la pagesia, amb l’objectiu de penalitzar els nombrosos fets delictuosos que els darrers anys, entre 1472 i 1485, els pagesos havien realitzat (tals com robatoris i assalts a fortaliseses), amb la subseqüent usurpació de la jurisdicció reial. La multa fou de 50.000 lliures, a pagar en 10 anys.

Amb la proclamació de la sentència de l’any 1486 culminava el clam reivindicatiu, alliberant-se els pagesos catalans de les abominables servituds

⁷⁴ VICENS VIVES, op. cit.

tantes vegades censurades per la mateixa esposa del rei Alfons IV. Per tal de ser plenament operativa, però, calia fer efectius els 10 sous per mal us i al mateix temps afrontar les talles imposades pel sindicat remença per redimir les esmentades 50.000 lliures que els pagesos reconeixen deure al rei. La recaptació i liquidació del deute configurarà un nou procés, llarg i espinós.

REPERCUSSIÓ A TORALLES DE LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE GUALUPE

Com es resolgué, en concret, el problema de la redempció dels mals usos a Toralles? Com bé sabem, havien sobreviscut en aquesta demarcació, abrupta i boscosa, quatre masos, els quals havien anat absorbint les terres dels masos propers als seus entorns i que havien esdevingut rònecs i abandonats per la pesta. El capbreu de 1558 ens dóna la informació necessària i les bases suficients per reconstruir aquest procés de redempció.

Els següents exemples, transcripció quasi textual dels registres documentals, ens estalvien tot comentari.

1. Na COLOMA, vídua de Miquel Camps, àlies Costa, de Toralles, Anna, la seva filla i esposa de Joan Pujol, àlies Costa, i Pere Costa, fill i hereu declarat en capítols matrimonials, reconeixen a Galceran de Cruïlles i de Santa Pau, senyor del castell, vila i baronia de Castellfollit, absent, i a la cambrera del monestir de Sant Daniel, que tenen pro indivís el mas Costa, acasat i afo-cat, el mas Gorina, el mas Serradell de Costa, el mas Bernat, el mas Bosch, el mas Aloer i el mas Lledó, derruïts i deshabitats i ara establerts als Coloma en emfiteusi. Pel mas Costa pagaran, per redempció d'homes i dones, 3 sous barcelonesos, redimibles segons la reial sentència. Per la resta de masos, i per cada un d'ells, i pel mateix concepte, pagaran 18 diners. Na Coloma i els seus familiars fan homenatge de boca i mans. L'acta de reconeixement fou feta en el mas Costa de Toralles, l'11 d'octubre de 1558.

2. PERE BOIX, àlies Mercer, pagès de Sant Martí de Toralles, i Miquel Mercer, el seu fill, declarat hereu en instrument nupcial, reconeixen al senyor Galceran de Cruïlles i de Santa Pau, senyor del castell, vila i baronia de Castellfollit, i a la cambrera de Sant Daniel, que tenen, pro indivís, el domini del mas Mercer, en el qual habiten, fan foc i contínua residència, el mas Bernat, el mas Palomer (Pomer), el mas Roure, el mas Riba, el mas Celladevall, el mas Serradell, el mas Cavaller, el mas Boix, el mas Queritg i el mas Torrent, tots de Toralles, i reconeixen que de temps immemorials són

homes propis, sòlids i afocats. Pel mas Mercer pagaran, cada 21 d'abril, pro indivís, en concepte de redempció d'homes i dones, 3 sous barcelonesos, i per cada un dels altres masos agregats al mas Mercer, pagaran 18 diners.

3. Na BARTOMEA, esposa de Joan Collell, àlies Pineda, senyora útil del mas Pineda de Toralles, reconeix al senyor Galceran de Cruïlles i de Santa Pau, senyor del castell, vila i baronia de Catellfollit, i a la cambrera de Sant Daniel tenir per a ells, pro indivís, el mas Pineda on viu i fa contínua residència. I per raó de l'esmentat mas i d'altres, és dona pròpia d'aquests senyors. Per a redempció d'homes i dones pagarà 3 sous, i per a cada un dels masos, Morgat, Casadevall, Masó, Verdera, Ferrer, Corts i Ramon Pere, pagarà 18 diners barcelonesos. L'acta fou feta en el mas Pineda, el 21 d'octubre de 1558.

4. ONOFRE OLIVERA, senyor útil i propietari per la compra —feta al noble Joan de Barutell, senyor de la baronia d'Oix i de Bestrecà— dels masos Forn, Salomó i Fàbrega, del veïnat de Sentonec de Sant Martí de Toralles, masos agregats en virtut de jurament, reconeix al molt noble senyor Galceran de Cruïlles i de Santa Pau, i a la cambrera de Sant Daniel que té per a ells, pro indivís, el mas Forn, en el qual habita, fa foc i contínua residència, i pagarà 3 sous en moneda barcelonesa, en concepte de redempció d'homes i dones. I pels masos Salomó i Fàbrega pagarà, pel mateix concepte, 18 diners. L'acta fou feta en la rectoria de la parròquia de Santa Maria de Castellar, el 25 d'octubre de 1558.

Els pagesos de Toralles, doncs, a partir de la Sentència Arbitral de 1486, s'acolliren a la redempció dels mals usos mitjançant el procediment de satisfer el cens del 5% anual, corresponents als 10 sous per mal ús i mas, segons la primera disposició de dita sentència. La unànime accepció d'aquesta modalitat de pagament ens evidencia que —després de les calamitats del segle XIV, de les revoltes i de les guerres del XV— la situació dels masos reeixits era molt precària i els obligava a la redempció per mitjà del cens anyal i no el pagament dels 60 sous en un sol desemborsament. La situació s'agreuja quan s'incorporaven masos rònecs al mas principal —és a dir, quan l'agregació era feta per establiment i no per compra— ja que, en el cas que correspongués a aquesta modalitat de tinença, el mas rònec quedava exempt de redempció.

Davant de les dificultats sorgides amb motiu de les protestes dels senyors, el rei Ferran II dictà, el 9 de gener de 1488, una disposició aclaridora de la sentència que feia constar que si no existia renúncia expressa, per part del senyor, a la servitud dels masos rònecs, s'havia de pagar redempció per cada

mas rònec. És per això que, a Toralles, 70 anys després de la reial sentència que abolí els mals usos, els capmasos es redimiren encara pagant el cens anyal de 3 sous, pel capmàs, i 1'5 sous, per cada un dels masos agregats.

La quantitat a esmerçar d'una sola vegada només podia ser satisfeta, lògicament, pels masos molt productius. Molts pagesos de la Catalunya Vella, severament mermats de braços o amb terres força ermes, no tingueren altre solució que inclinar-se pel pagament del cens anyal, cosa que també passa, com hem vist, a Toralles.

El record dels mals usos era, l'any 1558, una figura segurament molt atenuada pel pas del temps. El pagament d'un cens antic, fix i anyal, lluny de ser una càrrega insuportable, estabilitzava encara més la situació del pagès en el mas, reforçant, així, els lligams derivats del contracte emfitèutic i enfortint llurs drets. Per altra part, amb la desvalorització de la moneda, el pagament evolucionava a favor seu.

A partir de la signatura de la sentència, el pagès es convertí en senyor útil del seu mas i lliure de tota servitud. Fou acceptat a la societat com a home lliure. Encara que freqüentment es troben censos per redempció dels mals usos després de la sentència, són en concepte dels mals usos ja abolits. Qualsevol altra exigència aniria contra la llei establerta i el senyor hauria de respondre davant la Cúria reial. En conseqüència, un panorama nou, manifestament alleugerit de les càrregues excessives i abrasives, s'obria als pagesos d'aquest país i, en concret, als de Toralles. Es tanca així un cicle de la nostra història — conflictiu i contradictori a voltes —, insuficientment conegut i poc divulgat, però que l'estudi en detall de petits nuclis, com el de Toralles, poden ajudar a comprendre i aprofundir.

ANNEX N° 1

CAPBREU

Pergamí n° 798, A.M.S.D.G.

1345, febrer, 3

En nom de Déu. Capbreu firmat i jurat per les persones més avall escrites, fet per Bernat de Soler, clergue i rector de l'església de Sant Martí de Toralles, procurador de Constança de Santa Eugènia, cambraera del monestir de Sant Daniel de Girona. Capbreu dels censos que presten pels boscos i terres que un dia van ser establerts en emfiteusi i concedits a la parròquia de Sant Martí de Toralles.

1. JAUME DE LLEDÓ, de la parròquia de Toralles, davant del procurador Bernat de Soler, clergue i rector, confessa i reconeix a la cambraera de Sant Daniel. Capbreu una feixa de terra que té en el bosc de Comilosa. Afronta a orient (forat), que té establerta a Pradell de Costa, a migdia i a occident amb el bosc d'en Joan del mas Bernat, i a tramuntana amb el seu bosc. Paga un diner de cens per la festa de Sant Miquel. Paga tasques dels esplets de pa, també paga la tercera part de la calcatura, i del raïm, tasques.

Acta feta a tres de les calendes de febrer de 1345.

Testimonis: Salvat de Pineda, i Pere de Bosch, de Toralles.

2. BERENGUER (forat) capbreu la feixa de terra que té en el bosc conegut per les Canals. Afronta a orient amb la feixa establerta avui mateix a Besalú de Mallol, a migdia amb la peça d'en Bernat de Costa, a occident (forat) Besalú de Mallol, i a tramuntana amb la terra del mas Aloer. Paga de cens un òbol de moneda barcelonesa de tern.

Testimonis: Salvat de Pineda, i Pere de Bosch, de Toralles.

3. PERE DE SERRADELL DE COSTA, de la parròquia de Toralles, capbreu una feixa de terra del bosc de les Roques. Afronta a orient amb el bosc d'en Berenguer Olivera, a migdia amb la terra del mas Aloer, a occident amb la feixa d'en Joan de mas Bernat, i a tramuntana amb una clapa de bosc que allà hi ha.

Item, capbreu una peça de terra o bosc en la canal de Comilosa. Afronta a orient sota el cap de la roca que allà és, a migdia i occident amb la feixa d'en Jaume de Lledó, i a tramuntana amb el bosc seu. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Salvat de Pineda, i Pere de Bosch, de Toralles.

4. JOAN DE MAS BERNAT, de la parròquia de Toralles, capbreu una feixa del bosc les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Pere de Serradell, a migdia amb la terra del mas Olivera, a occident amb la feixa d'en Bernat de Costa, i a tramuntana amb una clapa de bosc ja termenada.

SENYORS I PAGESOS DEL CASTELL DE TORALLES (GARROTXA)

Item, capbreva una peça de bosc en el lloc anomenat els Voltors. Afronta a orient amb el torrent que parteix el seu mas i el mas Aloer, a migdia amb la terra del mas Aloer, a occident amb la peça de terra d'en Bernat de Costa, i a tramuntana amb el bosc d'en Bernat de Costa. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Salvat de Pineda, i Pere de Bosch, de Toralles.

5. BERNAT DE COSTA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa del bosc les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Joan de mas Bernat, a migdia amb la terra del mas Aloer i amb l'honor nostre que està dividit en termes, a occident amb la feixa d'en Pere de Bosch, i a tramuntana amb la clapa de bosc que allà hi ha.

Item, capbreva una peça de terra o de bosc del lloc anomenat Salguet. Afronta a orient amb una peça de terra d'en Joan de mas Bernat coneguda com els Voltors, a migdia amb el bosc d'en Berenguer d'Olivera, a occident amb la terra d'en Pere Serradell de Costa, i a tramuntana amb l'honor de la cambra de Sant Daniel.

Item, capbreva un tros de terra de la parròquia de Toralles anomenada feixa del Castell, la qual està termenada. Paga dos diners anuals de cens.

Testimonis: Salvat de Pineda, i Pere de Bosch, de Toralles.

6. PERE DE BOSCH, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de terra del bosc les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Bernat de Costa, a migdia amb el cap de la roca Alba, a occident amb la feixa d'en Pere Cavaller, i a tramuntana amb la clapa de bosc, ja termenat.

Item, capbreva una peça de terra anomenada Mayan, de la parròquia de Toralles. Afronta a orient amb la terra d'en Pere Serradell de Solà, a migdia amb la terra d'en Guillem de Pomer, a occident amb la terra seva, i a tramuntana amb la trilia seva anomenada Coma.

Item, capbreva una peça de terra d'aquella peça de terra, del serrat de Carbonils, que se li havia concedit en emfiteusi.

Item, capbreva una peça de terra de nom Verseta. Afronta a orient amb l'honor d'en Guillem de Pomer i a occident amb l'honor seu. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Bernat, fill de Felip de Pera, batlle de Pera, i Pere de Cella, de la parròquia de Toralles.

7. BESALÚ DE MALLOL, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa d'aquest bosc anomenat les Roques. Afronta a orient amb la feixa que el procurador ha d'establir a en Guillem de Boix, a migdia amb el bosc del mas Aloer, a occident amb la feixa d'en Felip de Pera, batlle de Pera, i a tramuntana amb la feixa d'en Berenguer d'Olivera.

Item, capbreva una peça de terra o tros de bosc situat a les Canals. Afronta a orient amb el bosc d'en Berenguer Olivera, a migdia i occident amb el bosc de na

Berenguera de Gorina, i a tramuntana amb la terra del mas Aloer. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

8. BERENGUER D'OLIVERA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa d'aquest bosc anomenat les Roques. Afronta a orient i a migdia amb la feixa d'en Besalú de Mallol, a occident amb la feixa d'en Felip de Pera, i a tramuntana amb el riu Llierca.

Item, capbreva una peça de terra del lloc conegut com les Canals. Afronta a orient amb l'honor seu, a migdia amb la feixa d'en Besalú de Mallol, a occident i a tramuntana amb la terra del mas Aloer.

Item, capbreva una peça de terra anomenada tossal de Salguet. Afronta a orient i a migdia amb l'honor de la cambra de Sant Daniel, a occident i a tramuntana amb l'honor d'en Pere de Serradell de Costa. Paga de cens un diner anual.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

9. PERE CAVALLER, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa del bosc anomenat les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Pere de Bosch, a migdia amb l'honor de la cambra de Sant Daniel, a occident amb la feixa d'en Ramon de Fàbrega, i a tramuntana amb la feixa establerta a Bernat de Mercer. Paga de cens un diner anual.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

10. RAMON DE FÀBREGA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa del bosc les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Pere Cavaller, a migdia amb l'honor de la cambra de Sant Daniel, una part, a occident amb la feixa d'en Pere Salomó de Sentonec, i a tramuntana amb la feixa d'en Guillem de Pomer.

Item, capbreva la meitat de la terra del lloc conegut per Montells, i l'altra meitat la té en Guillem de Forn. Afronta a orient amb el bosc d'en Joan de Saladevall, a migdia amb el bosc d'en Pere de Salademont, a occident amb les feixes d'en Ramon Novell i Ramon de Fàbrega, les quals han estat establertes avui mateix en emfiteusi, i a tramuntana amb el riu Llierca. Paga un diner anual de moneda barcelonesa de tern, de cens.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

11. PERE SALOMÓ DE SENTONEC, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa d'aquest bosc anomenat les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Ramon de Fàbrega, a migdia amb l'honor de la cambra de Sant Daniel, a occident amb la feixa d'en Camprodon d'Aloer, i a tramuntana amb la feixa d'en Guillem de Pomer. Paga un diner de cens anual.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

12. CAMPRODON D'ALOER, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa del bosc les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Pere Salomó de Sentonec, a migdia amb la resta del seu honor, a occident amb la feixa d'en Guillem de Forn de la parròquia de Toralles, i a tramuntana amb la feixa d'en Guillem de Pomer i amb la feixa d'en Joan de Saladevall.

Item, capbreva una peça de terra o tros de bosc del lloc conegut com els Voltors. Afronta a orient amb l'honor d'en Joan de mas Bernat, a migdia amb la peça de bosc d'en Berenguer d'Olivera, a tramuntana amb el bosc d'en Bernat de Costa, i a occident amb el lloc anomenat Spluga.

Item, capbreva un tros de bosc anomenat la Fexina de Toralles. Afronta a orient amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, i residu, a migdia amb el bosc conegut per Roure, a occident amb el bosc del venerable castlà Ponç de Catllar, i a tramuntana amb la roca Aguilera. Paga de cens un diner anual.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

13. JOAN DE SALADEVALL, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa del bosc les Roques. Afronta a orient i a migdia amb la feixa d'en Camprodon d'Aloer, a occident amb la feixa d'en Guillem de Forn, i a tramuntana amb l'honor seu. Paga anualment de cens un diner barcelonès de tern.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

14. GUILLEM DE FORN, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa del bosc les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Saladevall i amb la feixa d'en Camprodon d'Aloer, a migdia amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb la feixa d'en Ramon de Novell, i a tramuntana amb la clapa de roques.

Item, capbreva la meitat del tros de terra coneguda per Montells, l'altra meitat és d'en Ramon de Fàbrega. Afronta a orient amb el bosc d'en Joan de Saladevall, a migdia amb el bosc d'en Pere de Salademont, a occident amb la feixa d'en Ramon de Novell i Ramon de Fàbrega, i a tramuntana amb el riu Llierca. Paga de cens un diner anual.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

15. RAMON DE NOVELL, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa del bosc les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Guillem de Forn, a migdia amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, i residu, a occident amb la feixa d'en Bernat de Morgat, i a tramuntana amb la clapa de roques. Paga de cens un diner anual.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

16. PERE DE BOIX, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa del bosc les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Bernat de Morgat, a migdia amb el bosc

conegut per Fexina d'en Camprodon d'Aloer, a occident amb la feixa d'en Besalú de Mallol, i a tramuntana amb la clapa de roques.

Item, capbreva una peça de bosc situada en el lloc anomenat Carbonils. Afronta amb un tros de terra que ja era seva i està confrontada. Paga de cens un diner anual.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

17. BERNAT DE MERCER, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc en el lloc anomenat Valloria. Afronta a orient amb la feixa esmentada abans i era d'en Boix, a migdia amb el bosc propietat de l'església de Toralles, a occident amb el bosc seu i amb el bosc d'en Guillem de Pomer, i a tramuntana amb el camí des cau la Bec.

Item, capbreva una peça de terra del bosc anomenat les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Pere de Bosch, a migdia amb la feixa d'en Pere de Cavaller, a occident amb el bosc d'en Ramon de Fàbrega, i a tramuntana amb la clapa de roques.

Item, capbreva una feixa de bosc del bosc d'en Bach d'en Cella, tal i com està confrontada.

Item, capbreva una peça de terra de la ribera que està a la part inferior de la seva trilia coneguda com es Pantar. Ja està confrontada en un altre establiment. Paga de cens un diner anual.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

18. NA GUILLEMA DE TORRENT, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc del Bach d'en Cella. Afronta a orient amb el torrent conegut com Valloria, a migdia amb la terra d'en Pere de Riba, a occident amb el residu de la terra de la cambra de Sant Daniel, i a tramuntana amb el bosc d'en Bernat de Cella. Paga de cens un diner anual.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

19. GUILLEM DE CASELLA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa del bosc de Carrera. Afronta a orient amb l'honor seu ja establert. Les altres parts afronten amb l'honor de la cambra de Sant Daniel.

Item, capbreva la seva peça de terra coneguda per Coma, la qual està confrontada en un altre establiment fet. Paga un òbol de moneda barcelonesa de tern.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

20. BESALÚ DE QUERITG, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc del serrat de Carbonils, ubicada en el bosc de Carrera de Toralles. Afronta a orient amb la feixa d'en Ramon de Planella, a migdia amb l'honor de la cambra de Sant Daniel, a occident amb el bosc d'en Guillem de Casella i amb el bosc d'en Pere de Bosch, i a tramuntana amb la terra d'en Pere de Bosch.

SENYORS I PAGESOS DEL CASTELL DE TORALLES (GARROTXA)

Item, capbreva una peça de la ribera que està cap a occident, és a dir, a la punta inferior de la seva terra plantada i situada en el lloc conegut per es Pantar. Està afrontada amb un altre establiment seu ja termenat.

Item, capbreva una peça de terra de la ribera. Toca en l'honor d'en Ramon de Roure, amb el torrent anomenat Fontanils, i amb la terra seva ja termenada. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

21. RAMON DE PLANELLA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc anomenada Riba. Afronta a orient amb el torrent Baguinaç, a migdia amb la terra d'en Besalú de Queritg, a occident amb la terra d'en Guillem de Boix, i a tramuntana amb el bosc d'en Bernat de Cella

Item, capbreva una peça de la ribera que està prop de la seva terra plantada i coneguda com la roca de les Cabres, la qual ja està confrontada en un altre establiment. Paga de cens quatre diners de tern anuals.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

22. NA BERENGUERA DE CASELLA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc anomenada Conillera, està situada en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb la feixa de bosc d'en Camprodon de Rodeta, a migdia amb el bosc d'en Guillem de Casella, a occident i a tramuntana amb la terra d'en Ramon de Roure. Paga de cens un òbol.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

23. PERE DE RIBA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc que té en el bosc de Carrera, en el Toix. Afronta a orient amb el torrent Posis, a migdia amb l'honor restant de l'ofici de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb la feixa d'en Pere de Serradell de Solà, i a tramuntana amb l'honor d'en Guillem de Serradell de Pineda.

Item, capbreva una peça de terra d'en Pere de Serradell de Solà, a occident amb el serrat que allà hi ha, i a tramuntana amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel. Paga de cens un diner anual.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

24. RAMON DE ROURE, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc coneguda per Fontanils i està situada en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb el bosc d'en Guillem de Boix, a migdia amb el bosc d'en Bernat de Cella, a occident amb el bosc d'en Bernat de Mercer, i a tramuntana amb la terra d'en Besalú de Queritg.

Item, capbreva una peça de terra que es troba en el bosc de Carrera, en el Toix. Afronta a orient amb la vinya d'en Guillem de Ribera d'Escales, a migdia amb el bosc

d'en Bernat de Cella, a occident amb el bosc d'en Guillem de Casella, i a tramuntana amb el bosc d'en Camprodon de Rodeta. Paga de cens un diner anual.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

25. BERENGUER DE CASADEVALL DE PINEDA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc del bosc de Carrera, en el Toix. Afronta a orient amb el bosc d'en Ramon de Toralles, a migdia amb la trilia d'en Guillem de Ribera de la parròquia d'Escales, a occident amb el bosc d'en Pere de Riba de Toralles, i a tramuntana amb la feixa del bosc d'en Pere de Masó de Pineda. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

26. PERE DE MASÓ, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc de la serra Mitjana, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb el bosc d'en Guillem de Serradell de Pineda, a migdia amb l'honor de l'ofici de Sant Daniel, a occident amb el bosc d'en Berenguer de Casadevall, i a tramuntana amb la feixa d'en Guillem de Ferrer de la parròquia de Toralles. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

27. GUILLEM DE FERRER DE PINEDA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc de la serra Mitjana, situada en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb el bosc d'en Jaume de Pellicer, a migdia amb la feixa d'en Pere Masó de Pineda, a occident i a tramuntana amb el bosc d'en Pere de Riba. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

28. FELIP DE PERA, batlle de Pera, capbreva una feixa del bosc les Roques i pertany a Toralles. Afronta a orient amb les feixes del bosc d'en Besalú de Malloí i d'en Berenguer d'Olivera, a migdia amb el bosc del mas Aloer anomenat Fexina, a occident amb la feixa de bosc del mas Casademont de Rajades de la parròquia de Pera, i a tramuntana amb el riu Llierca. Paga un diner anual de cens. Per la festa de Nadal paga una gallina.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

29. JAUME PELLICER DE PINEDA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc que té en el Toix o bosc de Carrera. Afronta a orient amb la terra d'en Bernat de Mercer, a migdia amb el bosc d'en Guillem de Serradell, a occident amb la feixa de bosc d'en Guillem de Ferrer, i a tramuntana amb la feixa de bosc d'en Pere de Riba.

Item, capbreva una peça de terra o tros de bosc que està en la parròquia de

Toralles, en el Toix. Afronta a orient amb el bosc d'en Berenguer de Casadevall de Pineda, a migdia amb la terra d'en Ramon de Planella, a occident amb el bosc d'en Bernat de Cella, i a tramuntana amb la vinya d'en Guillem de Ribera d'Escales. Paga un diner de tern anual de cens.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

30. NA BERENGUERA DE CORTS, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc en el serrat dels Mosquers, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb la feixa de bosc d'en Guillem de Serradell de Pineda, a migdia amb la feixa de bosc d'en Berenguer de Verdura, a occident amb el torrent de Cudina, i a tramuntana amb el bosc seu. Paga un diner de tern anual de cens.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

31. BERENGUER DE VERDERA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc o tros de terra del bosc de Carrera, en el serrat dels Mosquers. Afronta a orient i a migdia amb el residu de l'honor de la cambra de Sant Daniel, a occident amb el torrent de Cudina, i a tramuntana amb la feixa de na Berenguer de Corts. Paga dos diners de tern anuals de cens.

Item, capbreva una peça de terra coneguda per Forn de Santa Maria de Toralles. Adverteix que ja és termenada. Paga dos diners de tern anuals de cens.

Testimoni: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

32. CAMPRODON DE RODETA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc del Toix, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb la terra d'en Pere de Serradell de Solà, a migdia amb el bosc d'en Ramon de Roure, a occident amb el bosc d'en Guillem de Casella i na Berenguer de Casella, i a tramuntana amb el camí que porta al bosc.

Item, capbreva una peça de bosc del lloc anomenat Rabassa. Afronta a orient amb la vinya de na Berenguer de Gorina, a migdia amb el bosc d'en Bernat de Costa i amb el bosc d'en Pere de Bosch, a occident amb la roca que allà hi ha, i a tramuntana amb el bosc d'en Joan de mas Bernat. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

33. PERE SERRADELL DE SOLÀ, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc del Toix, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb la feixa de bosc d'en Pere de Ribà, a migdia amb la feixa de bosc d'en Ramon de Roure, a occident amb el bosc d'en Camprodon de Rodeta, i a tramuntana amb el camí que porta al bosc.

Item, capbreva una peça de bosc del serrat de Glem. Afronta a orient i a migdia amb l'honor de la cambra, i residu, a occident amb la trilia d'en Bernat de Cella, i a tramuntana amb el bosc d'en Besalú de Queritg.

Item, capbreva una peça de ribera de la part inferior del seu terreny conegut com es Pantar, la qual està termenada. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

34. BERNAT DE CELLA, de la parròquia de Toralles, capbreva una peça de terra i de bosc. La peça està plantada i cultivada, en part, de vinya, i assentada en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb el serrat de Giem, a migdia amb la terra d'en Guillem de Boix i amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, i residu de terra, a occident amb el torrent d'es Pantar, i a tramuntana amb el bosc d'en Ramon de Roure.

Item, capbreva una petita peça de terra que es troba en el lloc anomenat Marianals. Afronta a orient amb el bosc d'en Bernat de Mercer, a migdia amb la vinya d'en Pere de Bosch, a occident (il·legible) i a tramuntana amb el camí que per allà passa. Paga dos diners de tern de cens pel bosc, i per la petita peça de terra, un diner anual.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella

35. GUILLEM DE SERRADELL DE PINEDA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc del lloc conegut com el Clotal, situada en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb la terra que té en Pere Grau d'Oix, a migdia amb l'honor de l'ofici de la cambrera de Sant Daniel, i residu, a occident amb el bosc d'en Berenguer de Verdura, i a tramuntana amb el bosc que ara té el mas Masó d'Oix.

Item, capbreva una peça de bosc que està en el bosc de Carrera, en el lloc anomenat Tronc Socarrat. Afronta a orient amb el torrent dit na Coa, a migdia amb la terra del mas Pellicer, a occident amb el bosc d'en Bernat Falcó d'Oix, i a tramuntana amb l'honor d'en Salvet de Pineda. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

36. GUILLEM DE POMER, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc del lloc conegut per Cohiu Redon, situada en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb la vinya d'en Guillem de Boix, a migdia amb l'honor de l'ofici de la cambrera, a occident amb el torrent que es retira del lloc de Mayan, i a tramuntana amb la feixa d'en Bernat de Cella.

Item, capbreva una ribera prop de la terra seva, la qual està plantada de vinya i confrontada amb un altre establiment.

Item, capbreva una peça terra del bosc anomenat les Roques. Afronta a orient amb el bosc d'en Bernat de Mercer, i a tramuntana amb el bosc seu ja termenat. De cens paga un diner anual.

Testimonis: Salvet de Pineda, Pere de Bosch i Pere de Cella.

37. NA BEATRIU, esposa de Berenguer de Casademont, vídua de Rajades, de la parròquia de Sant Miquel de Pera, que té el mas Rajades de Sant Miquel de Pera,

capbreva una feixa de bosc del bosc les Roques. Afronta a orient i a migdia amb la feixa de bosc d'en Felip de Pera, batlle de Pera, a occident amb la roca Aguilera, i a tramuntana amb el riu Llierca. Paga un diner de cens anual, una gallina i una mesura de civada a mesura de Toralles, segons costum.

Testimonis: Salvat de Pineda, Pere de Bosch, Pere de Cella, Bernat Guillem de Torrent, cavaller, Guillem Comelles, de Tortellà i Pere Saguer, de Pera.

38. SALVET DE PINEDA, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa de bosc situada en el cau del Llop, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb l'honor de la cambra de Sant Daniel, a migdia amb el bosc d'en Ramon Pere de Toralles, a occident amb el bosc d'en Pere Masó de Pineda, i a tramuntana amb el bosc d'en Guillem de Serradell.

Item, capbreva una peça de bosc en el lloc anomenat Ribes del Forn de Santa Maria, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb l'honor de la cambra de Sant Daniel, a migdia amb la terra d'en Berenguer de Verdera, a occident i a tramuntana amb un bosc seu. Paga un diner anual de cens.

Testimonis: Pere de Bosch i Bernat de Cella.

39. RAMON PERE, de la parròquia de Toralles, capbreva una feixa o peça de bosc del lloc anomenat Salguet Rost. Afronta a orient amb la terra i bosc d'en Berenguer de Verdera, a migdia i occident amb el bosc d'en Salvat de Pineda, i a tramuntana amb la feixa d'en Jaume de Pellicer.

Item, capbreva una feixa de terra o bosc que té en el bosc de Carrera, molt proper al cau del Llop i del Baguinaç, la qual es troba a la part inferior de la seva trilia. Per la primera terra, paga un diner anual, i, per la segona, dos diners anuals. Paga sempre per la festa de Sant Miquel.

Testimonis: Pere de Bosch i Bernat de Cella.

40. BERNAT DE MERCER, de la parròquia de Toralles, capbreva una peça de bosc del lloc conegut com roca Aguilera. Afronta a orient amb el bosc del mas Aloer, a migdia amb el bosc d'Arnau de Closell d'Avellanacorba, a occident amb el riu Llierca, i a tramuntana amb el bosc del mas de Casademont de Rajades, de la parròquia de Pera. Paga un diner de cens anual.

Testimonis: Pere de Bosch i Bernat de Cella.

41. BERNAT DE MASÓ, de la parròquia de Toralles, capbreva una peça de terra del bosc situat a la serra Mitjana, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb la terra d'en Salvat de Pineda, segmentada per un torrent que per allà passa, a migdia amb la terra d'en Salvat, a occident amb la terra d'en Pere de Riba, i a tramuntana amb l'honor de la cambra de Sant Daniel, i residu, tros que està termenat. Paga de cens dos diners anuals.

Testimonis: Pere de Bosch i Bernat de Cella.

Acta feta pel notari Arnau Masó de la parròquia de Besalú, a tres de les calendes de febrer de 1345.

ANNEX N° 2

CAPBREU

Pergamí n° 1299, A.M.S.D.G.

1558, octubre, 11

Capbreu de Margarida de Catllar, cambraera del monestir de Sant Daniel, extramurs de Girona.

NA COLOMA DE COSTA, vídua de Miquel Camps àlies Costa; Joan Pujol àlies Costa, marit d'Anna i filla de Coloma; Pere Costa, fill i hereu de Joan Pujol i d'Anna, net de Coloma, senyor útil i propietari del mas Costa de la parròquia de Toralles, subvegueria de Besalú, diòcesi de Girona; tots ells capbreven 20 peces de terra que es troben en el bosc Comilosa de Sant Martí de Toralles.

1. Capbreuació d'una peça de terra que afronta a orient amb l'honor d'en Pere de Serradell de Costa, a migdia i occident amb el bosc d'en Joan de mas Bernat, i a tramuntana amb el bosc d'en Lledó, difunt.

2. Capbreuació de la peça de terra del lloc anomenat les Canals. Afronta a orient amb Besalú de Mallol, difunt, a migdia amb l'honor dels Costa, que fou de Bernat de Costa, difunt, a occident amb l'honor d'en Mallol, i a tramuntana amb l'honor del mas Aloer.

3. Capbreuació de la feixa de terra situada en el bosc de les Roques. Afronta a orient amb l'honor del nostre mas Olivera, a migdia amb la terra del mas Aloer, a occident amb l'honor del mas Bernat, i a tramuntana amb la clapa de bosc que allà hi ha.

4. Capbreuació d'una peça de terra en el lloc anomenat les canals de Comilosa. Afronta a orient amb la punta inferior de la roca que allà hi ha, a migdia i occident amb la feixa de terra d'en Jaume de Lledó, difunt, i a tramuntana amb l'honor del mas Serradell de Costa.

5. Capbreuació de la peça de terra del bosc de les Roques, de la parròquia de Sant Martí de Toralles, la qual n'és propietària la cambraera de Sant Daniel. Afronta a orient amb la feixa de terra d'en Joan de mas Bernat, a migdia, part amb l'honor del mas Aloer i part amb l'honor nostre que fou d'en Joan Bernat de Costa, difunt, i està

terminat; a occident amb la feixa de terra d'en Pere de Bosc, difunt; i a tramuntana amb la clapa que ja especifiquen els termes.

6. Capbreuació d'una peça de terra en el Salguet. Afronta a orient amb la peça de terra d'en Joan de mas Bernat, a migdia amb el bosc nostre que fou d'en Berenguer d'Olivera, a occident amb la peça de terra d'en Pere de Serradell de Costa, i a tramuntana amb l'honor de l'ofici de la cambrera de Sant Daniel.

7. Capbreuació de la peça de terra en el lloc conegut per feixa del castell, tal com està termenada pels dos costats.

8. Capbreuació d'una peça de terra del bosc de les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Pere de Cavaller, difunt, a tramuntana amb la clapa de bosc que allà és, i la cambrera el té termenat.

9. Capbreuació d'una feixa de terra en el lloc anomenat Mayan. Afronta a orient amb la terra d'en Pere de Serradell de Solà, difunt, a migdia amb la trilia del mas Pomer, a occident amb la terra d'en Pere de Bosch, i a tramuntana amb la trilia del bosc anomenat Coma.

10. Capbreuació d'una peça de terra del serrat Carbonils, tal com està termenada.

11. Capbreuació d'una peça de terra situada en el lloc anomenat Verseta. Afronta a orient amb l'honor del mas Pomer i a tramuntana amb l'honor d'en Pere de Bosch.

12. Capbreuació d'una peça de terra del bosc les Roques. Afronta a orient amb la feixa de terra del mas Boix, a migdia amb el bosc del mas Aloer, a occident amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel —anteriorment el tenia en Felip de Pera, batlle de Pera—, i a tramuntana amb la feixa del nostre mas Olivera.

13. Capbreuació de la feixa de terra o tros de bosc en el lloc conegut per les Canals. Afronta a orient amb el bosc del mas Olivera, a migdia i occident amb el mas Gorina i a tramuntana amb el mas Aloer.

14. Capbreuació d'una feixa de bosc anomenat les Roques que està situada en el Toix⁷⁵. Afronta a orient i a migdia amb la feixa del mas Mallol, a occident amb la

⁷⁵ És possible que sigui un error de l'escriptura, car el Toix és molt lluny del riu Llierca.

feixa d'en Felip de Pera —ara de la cambrera de Sant Daniel—, i a tramuntana amb el riu Llierca.

15. Capbreuació d'una peça de terra en el lloc conegut per les Canals. Afronta a orient amb l'honor del nostre mas Olivera, a migdia amb l'honor del mas Mallol, a occident i a tramuntana amb l'honor del mas Aloer.

16. Capbreuació d'una peça de terra dita tossal de Salguet. A orient i a migdia afronta, una part amb l'honor del nostre mas Olivera, i l'altra part amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel; a occident i a tramuntana amb l'honor d'en Serradell de Costa.

17. Capbreuació d'una peça de terra del lloc anomenat de les Roques. Afronta a orient amb l'honor del mas Salomó de Sentonec, a migdia amb l'honor de la cambrera, a occident amb l'honor del mas Forn, i a tramuntana amb l'honor del mas Pomer, en una part, i amb l'honor del mas Saladevall, de l'altra.

18. Capbreuació d'una feixa de terra en el lloc anomenat els Voltors. Afronta a orient amb l'honor del mas Bernat, a migdia en el nostre mas Olivera, a occident amb l'honor de Spluga, i a tramuntana amb el nostre bosc del mas Costa.

19. Capbreuació d'un bosc anomenat Fexina. Afronta a orient amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a migdia amb el bosc del mas Rovira, a occident amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, i a tramuntana amb la roca Aguilera.

20. Capbreuació d'una peça de terra situada en el bosc conegut per roca Aguilera. Afronta a orient amb el bosc del mas Aloer, a migdia amb el bosc d'Arnau de Closell d'Avellanacorba, difunt, i a tramuntana amb el bosc d'en Casademont de Rajades, de la parròquia de Sant Miquel de Pera.

Paguen de cens per les festes de Nadal, per totes i cada una de les peces, dos diners barcelonesos de tern en concepte de tasca dels esplets, a més de terços, lluïsmes i foriscapis.

Testimonis: Joan Famada, prevere de l'església de Sant Cristòfol de Beget, i Miquel Coll del veïnat de Carrera, parròquia de Santa Maria de Castellar, baronia de Castellfolit.

Notari: Pere Clos de la vila d'Olot, autoritat apostòlica i reial.

Acta feta l'11 d'octubre de 1558.

ANNEX N° 3

CAPBREU

Pergamí n° 1299, A.M.S.D.G.

1558, octubre, 12

Capbreu de Margarida de Catllar, cambrera del monestir de Sant Daniel, extramurs de Girona.

PERE DE BOIX àlies Mercer i Pere Mercer, el seu fill, pagesos de Sant Martí de Toralles, subvegueria de Besalú, diòcesi de Girona, senyors útils i propietaris del mas Mercer, tots ells capbreven 24 peces de terra de la parròquia de Toralles.

1. Capbreu d'una peça de terra en el bosc de les Roques, que fou de pertinença del nostre mas Bernat. Afronta a orient amb la feixa que fou d'en Pere de Serradell, a migdia amb la terra del mas Aloer, a occident amb la feixa d'en Bernat de Costa, difunt, i a tramuntana amb la clapa de bosc de la cambrera de Sant Daniel.

2. Capbreu d'una peça de bosc del lloc anomenat els Voltors. Afronta a orient amb el torrent que segmenta dita peça de terra i el mas Aloer, a migdia amb la terra del mas Aloer, a occident amb la peça de terra d'en Bernat de Costa, difunt, i a tramuntana amb el bosc d'en Costa.

3. Capbreu d'una peça de terra del bosc de les Roques, que pertany a la cambrera de Sant Daniel. Afronta a orient amb la feixa de terra d'en Pere de Bosch, difunt, a migdia amb la peça de terra de la cambrera, a occident amb la feixa de terra d'en Ramon de Fàbrega, i a tramuntana amb l'honor dels Costa.

4. Capbreu d'una peça de terra del bosc de les Roques. Afronta a orient i a migdia amb la feixa que en altre temps fou establert Camprodon d'Aloer, a occident amb una feixa de terra que fou d'en Guillem de Forn, i a tramuntana amb l'honor d'en Joan de Saladevall, difunt.

5. Capbreu d'una peça de terra del bosc de les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Bernat de Morgat, a migdia amb l'honor del mas Aloer, conegut per Fexina, a occident amb la feixa d'en Besalú de Mallol, difunt, i a tramuntana amb la clapa de roques ja termenada.

6. Capbreu d'una peça de terra del lloc conegut com Carbonils, que antigament afrontava amb la feixa de terra d'en Pere de Boix.

7. Capbreu d'una feixa de terra del lloc conegut com Valloria, pertany a la

cambrera de Sant Daniel. Afronta a orient amb el serrat Prim Boix, a migdia amb el bosc que resta de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb l'honor nostre i, part, amb el bosc d'en Guillem de Pomer, i a tramuntana amb el camí des cau la Bec.

8. Capbreuació d'una peça de terra del bosc les Roques. Afronta a orient amb la feixa de terra d'en Pere de Bosch, difunt, a migdia amb la feixa de terra d'en Pere Cavaller, a occident amb la feixa de bosc d'en Ramon de Fàbrega, i a tramuntana amb la clapa de bosc de la cambrera de Sant Daniel.

9. Capbreuació d'una peça de bosc del lloc conegut com Bach d'en Cella que ja és termenada.

10. Capbreuació d'una ribera que està en el cap superior de la trília nostra dita es Pantar [*no s'esmenten les afrontacions*].

11. Capbreuació d'una feixa de bosc en el Bach d'en Cella. Afronta a orient amb el torrent Valloria, a migdia amb l'honor del mas Riba, a occident amb la terra de la cambrera de Sant Daniel, i a tramuntana amb l'honor d'en Bernat de Cella.

12. Capbreuació d'una feixa de bosc del serrat de Carbonils, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb la feixa d'en Ramon de Planella, a migdia amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb l'honor d'en Guillem de Casella, difunt, una part, i amb l'honor d'en Pere de Bosch, l'altra part, i a tramuntana amb la terra d'en Bosch.

13. Capbreuació d'una peça de terra, amb vinya plantada, de la ribera que està al costat de ponent, és a dir, en el cap inferior de la terra d'en Besalú de Queritg, en el lloc conegut per es Pantar. Afronta a orient amb l'honor d'en Queritg.

14. Capbreuació d'una peça de terra de la ribera. Toca amb l'honor d'en Ramon de Roure, amb el torrent Fontanils i amb la terra d'en Queritg, tal com està termenada.

15. Capbreuació d'una feixa de terra del bosc de Carrera, en el Toix. Afronta a orient amb el torrent Posis, a migdia amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb la feixa d'en Pere de Serradell de Solà, i a tramuntana amb l'honor d'en Guillem de Serradell de Pineda.

16. Capbreuació d'una peça de bosc situada en el Bac. Afronta a orient amb el torrent Valloria, a migdia amb la terra d'en Pere de Serradell de Solà, a occident amb la terra que allà és, i a tramuntana amb l'honor de la cambrera del monestir de Sant Daniel.

17. Capbreuació d'una feixa de terra del bosc anomenat Fontanils, en el bosc de Carrera, en el Toix. Afronta a orient amb el bosc d'en Guillem de Boix, a migdia amb el bosc d'en Bernat de Cella, a occident amb el bosc nostre, i a tramuntana amb la terra d'en Besalú de Queritg.

18. Capbreuació d'una peça de terra del bosc de Carrera, en el Toix. Afronta a orient amb la vinya d'en Guillem de Ribera d'Escales, a migdia amb el bosc d'en Bernat de Cella, a occident amb el bosc d'en Guillem de Cella, i a tramuntana amb el bosc d'en Camprodon de Rodeta.

19. Capbreuació d'una peça de terra d'aquell bosc de la cambrera anomenat les Roques. Afronta a orient amb la feixa de bosc d'en Besalú de Mallol, una part, i l'altra part amb l'honor d'en Berenguer Olivera, a migdia amb l'honor del mas Aloer anomenat Fexina, a occident amb la feixa de bosc del mas Casademont de Terrades, que ara és de la cambrera de Sant Daniel, i a tramuntana amb el riu Llierca. Paga 3 diners i una gallina bona de cens, per la festa de Nadal.

20. Capbreuació d'una peça de terra boscosa del bosc de Carrera; antigament una part estava plantada de ceps. Afronta a orient amb el serrat Giem, a migdia amb la terra d'en Guillem de Boix, una part, i l'altra amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb el torrent es Pantar, i a tramuntana amb el bosc d'en Ramon de Roure.

21. Capbreuació d'una peça petita de terra en el lloc anomenat Marianals. Afronta a orient amb el bosc nostre, a migdia amb la vinya d'en Pere de Bosch, i a tramuntana amb el camí que allà hi ha.

22. El mas Pomer capbreua una feixa de bosc que té en el bosc de Carrera, en el lloc anomenat Cohiu Redon. Afronta a orient amb la terra que abans era una vinya, a migdia amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, en el Mayan, a occident, i a tramuntana amb la feixa d'en Bernat de Cella.

23. Capbreuació de la ribera que està prop de la terra plantada de vinya, era i és del mas Pomer [*no s'esmenten les afrontacions*].

24. Capbreuació d'una peça de bosc prop del bosc de les Roques, anteriorment era del mas Pomer. Afronta a orient amb el bosc de la cambrera de Sant Daniel, i a tramuntana amb el bosc del mas Pomer, tal com està termenat.

Pagarà per la festa Nadal, per totes i cada una de les peces, 2 diners anuals de

cens. Dels esplets pagarà tasca. Els terços, lluïsmes i foriscapis són per a la cambrera del monestir de Sant Daniel de Girona.

Testimonis: Miquel Coll del veïnat de Carrera de la parròquia de Santa Maria de Castellar, i Miquel Bach, pagès de la parròquia de Sant Esteve de Bas, vescomtat de Bas.

Acta feta el 12 d'octubre de 1558.

ANNEX n° 4

CAPBREU

Pergamí n° 1299, A.M.S.D.G.

1558, octubre, 21

Capbreu de Margarida de Catllar, cambrera del monestir de Sant Daniel, extramurs de Girona.

NA BARTOMEA, muller de Joan Collell àlies Pineda, senyora útil i propietària del mas Pineda, capbreva 15 peces de terra de la parròquia de Sant Martí de Toralles.

1. Capbreva una peça de terra que està en el bosc de les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Guillem de Forn, a migdia amb l'honor d'en Ramon de Novell, difunt, una part, i l'altra part amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb l'honor seu del mas Morgat, i a tramuntana amb la clapa de roques que allà hi ha.

2. Capbreva una peça de terra en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb l'honor d'en Guillem de Casella, difunt, que era plantada de vinya, i la resta de les parts amb l'honor d'en Casella i de la cambrera de Sant Daniel.

3. Capbreva una peça de terra anomenada la Coma [*no s'esmenten les afrontacions*].

4. Capbreva una peça de terra boscosa anomenada Conillera i es troba en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb la feixa de bosc d'en Camprodon de Rodeta, difunt, a migdia amb el bosc d'en Guillem de Casella, a occident i a tramuntana amb l'honor d'en Ramon de Roure.

5. Capbreva una feixa de bosc en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb l'honor seu del mas Ramon Pere, a migdia amb la trília d'en Ramon de Ribera de la parròquia d'Escales, a occident amb el bosc d'en Pere de Riba, i a tramuntana amb la feixa de bosc d'en Pere Masó de Pineda.

6. Capbreva una feixa de bosc anomenada serra Mitjana del bosc de Carrera. Afronta a orient amb el bosc d'en Guillem Serradell de Pineda, a migdia amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb el bosc d'en Guillem de Casadevall, i a tramuntana amb la feixa de bosc d'en Guillem de Ferrer, difunt.

7. Capbreva una peça de terra boscosa anomenada serra Mitjana, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb el bosc d'en Jaume Pellicer, a migdia amb la feixa d'en Pere Masó de Pineda, i a occident i a tramuntana amb el bosc d'en Pere de Riba.

8. Capbreva una feixa de terra en el bosc de Carrera, situada en el lloc anomenat Mosquers. Afronta a orient i a migdia amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb el torrent Cudina, i a tramuntana amb la feixa de na Berenguera de Corts de Toralles.

9. Capbreva una feixa del bosc anomenat el Clotal del bosc de Carrera. Afronta a orient amb l'honor d'en Pere de Grau d'Oix, a migdia amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb el bosc d'en Berenguer de Verdera, difunt, i a tramuntana amb el bosc del mas Masó d'Oix.

10. Capbreva una feixa de bosc situada en el lloc anomenat Tronc Socarrat, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb el torrent anomenat na Coa, a migdia amb la terra seva i d'en Pellicer, a occident amb el bosc que era d'en Bernat Falcó d'Oix, i a tramuntana amb l'honor seu.

11. Capbreva una feixa de bosc del lloc anomenat les Canals, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a migdia amb el bosc d'en Ramon Pere de Toralles, a occident amb el bosc d'en Pere Masó de Pineda, i a tramuntana amb el bosc d'en Guillem de Serradell.

12. Capbreva una peça de terra del bosc del Forn de Santa Maria, en el bosc de Carrera. Afronta a orient amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a migdia amb l'honor d'en Berenguer de Verdera, a occident i a tramuntana amb l'honor seu.

13. Capbreva una peça de bosc del Salguet Rost. Afronta a orient amb la terra i bosc d'en Berenguer de Verdera, a migdia i occident amb l'honor seu, i a tramuntana amb la feixa d'en Jaume Pellicer de Toralles.

14. Capbreva una peça de bosc que es troba en el lloc conegut com el cau del Llop, en el bosc de Carrera. Tros de bosc molt proper del cau del Llop, del Baguinaç i del cap inferior de la trilia seva.

15. Capbreva una peça de terra del bosc de Carrera, a la serra Mitjana. Afronta a orient amb l'honor seu segmentat per un torrent que per allà passa, a migdia amb un altre honor seu, a occident amb la terra d'en Pere de Riba, i a tramuntana amb l'honor de la cambrera del monestir de Sant Daniel de Girona.

Pagarà de cens, per cada peça de terra, 2 diners barcelonesos de tern. Pagarà tasca dels esplets. Els terços, lluïsmes i foriscapis són reservats per la cambrera de Sant Daniel.

Testimonis: Miquel Coll del veïnat de Carrera, Pere Olivera de la parròquia de Sant Pere de Montagut i Joan Pujol àlies Costa, de la parròquia de Sant Martí de Toralles.

Notari: Pere Clos de la vila d'Olot.

Acta feta el 21 d'octubre de 1558.

ANNEX n° 5

CAPBREU

Pergamí n° 1299, A.M.S.D.G.

1558, octubre, 25

Capbreu de Margarida de Catllar, cambrera del monestir de Sant Daniel, extramurs de Girona.

ONOFRE OLIVERA àlies Forn, senyor útil i propietari del mas Forn, del mas Salomó i del mas Fàbrega, del veïnat de Sentonec de Toralles, capbreva 5 peces de terra de l'església de Sant Martí de Toralles.

1. Capbreva una peça de terra boscosa del bosc les Roques. Afronta a orient amb la feixa de terra que fou d'en Pere Cavaller, a migdia amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb l'honor seu que és del mas Salomó, i a tramuntana amb la feixa d'en Guillem de Pomer, difunt.

2. Capbreva una peça de terra anomenada Montells. Afronta a orient amb el bosc d'en Joan de Saladevall, a migdia amb el bosc d'en Salademont, a occident amb la feixa d'en Ramon Montells i del seu mas Fàbrega, i a tramuntana amb el riu Llierca.

3. Capbreva una peça de terra anomenada Montells. Afronta a orient amb la feixa del seu mas Fàbrega, a migdia amb l'honor de la cambrera de Sant Daniel, a occident amb la feixa d'en Camprodon d'Aloer, i a tramuntana amb la feixa d'en Guillem de Pomer.

4. Capbreva una peça de terra en el bosc anomenat les Roques. Afronta a orient amb la feixa d'en Joan de Saladevall i amb la feixa d'en Camprodon d'Aloer, a migdia amb l'honor seu del mas Forn, a occident amb la feixa d'en Ramon Novell, i a tramuntana amb la clapa de roques que allà hi ha.

5. Capbreva un trosset de terra conegut per Montells. Afronta a orient amb el bosc d'en Joan de Saladevall, a migdia amb el bosc d'en Pere de Salademont, a occident amb la feixa d'en Ramon Novell i amb el seu mas Fàbrega, i a tramuntana amb el riu Llierca.

Paga de cens, per totes i cada una de les peces de terra, dos diners barcelonesos de tern. Paga tasca dels esplets.

Testimonis: Miquel Bach, pagès de la parròquia de Sant Esteve de Bas i Sebastià Soler, i Antoni Vilar, pagès de la parròquia de la Beata Maria de Castellar, baronia de Castellfollit.

Acta feta a la casa anomenada la Torre de Santa Maria de Castellar, el 26 d'octubre de 1558.

ANNEX nº 6

CAPBREU

Pergamí nº 1300 (1), A.M.S.D.G.

1558, octubre, 11

Capbreu de Margarida de Catllar, cambrera del monestir de Sant Daniel, extramurs de Girona.

NA COLOMA, vídua de Miquel Camps àlies Costa, de la parròquia de Toralles, subvegueria de Camprodon, diòcesi de Girona, Anna, la seva filla i esposa de Joan Pujol àlies Costa, i Pere Costa, fill i hereu, reconeixen a Galceran de Cruïlles i de Santa Pau, senyor del castell, de la vila i baronia de Castellfollit, absent. Reconeixen, pro indivís amb la cambrera de Sant Daniel, que tenen el mas Costa que està acaçat i afocat, el mas Gorina, el mas Serradell de Costa, el mas Bernat, el mas Bosch, el mas Mallol, el mas Aloer i el mas Lledó. Masos derruïts i deshabitats i de nou establerts en emfiteusi als Coloma. Per cada mas són i prometen ser homes propis, sòlids i afocats.

Pel mas COSTA fan i prometem als dits senyors, pro indivís, cada any el 21 d'abril, 3 sous barcelonesos de tern, redimibles segons la reial sentència de Guadalupe. Per reducció d'una perna de carn salada, paga 2 sous barcelonesos, i, en temps de veremes, 2 semals de vi prim. Per dos cèrcols de bota, 1 sou; i per la festa de Nadal, una gallina bona, 1/2 tasca i 1/2 calcatura dels esplets del mas Costa, tant de pa com de vi.

I pel batlle de cada un de vosaltres, pro indivís, per la festa de la Beata Maria d'Agost, un quartà de forment a la mesura de Toralles, 4 diners i un pollastre. En temps de veremes, 1 cistell de raïm de pes de 3 arroves barceloneses.

Pel mas SERRADELL, per redempció d'homes i dones, paga 18 diners barcelonesos, i per la festa de Nadal, una gallina bona.

El mas GORINA, cada any el 21 d'abril, per redempció d'homes i dones, paga altres 18 diners; per la festa de la Beata Maria d'Agost, dos punys de civada.

El mas MALLOL, cada any el 21 d'abril, per redempció d'homes i dones, paga altres 18 diners; per la festa de la Beata Maria d'Agost, 2 punys de civada; per Nadal, per redempció d'una perna de carn salada, dos sous. Pel batlle vostre i per cada un dels vostres, pro indivís, per la festa de la Beata Maria d'Agost, un quartà de forment a mesura de Toralles.

Els masos nostres BERNAT i ALOER, cada any el 21 d'abril, i per redempció d'homes i dones, paguen 3 sous, és a dir, per cada un d'aquests masos, pro indivís, paguen 18 diners.

El mas BOSCH, cada any el 21 d'abril, per redempció d'homes i dones, paga 18 diners de moneda barcelonesa. Per la festa de la Beata Maria d'Agost paga una migera d'ordi i una de civada, a mesura de Toralles, i, per la reducció de quatre pernes de carn salada, 8 sous barcelonesos. El mes de maig pagarà un moltó de 6 diners. Per reducció de tasca i cursura pagarà mitja tasca i mitja cursura, és a dir, la meitat de tots els esplets. Per reducció d'una emina de vi, pagarà sis diners, un quartà de vi prim i un gall.

El mas LLEDÓ, el 21 d'abril de cada any, per redempció d'homes i dones, pagarà 18 diners barcelonesos.

Pagaran terços, lluïsmes, foriscapis i tots els altres drets que provenen del domini. Fan homenatge de boca i mans.

Testimonis: Joan de Famada, prevere de Sant Cristòfol de Beget, i Miquel Coll del veïnat de Coll de Carrera, parròquia de Santa Maria de Castellar, baronia de Castellfollit.

Acta feta en el mas Costa, l'11 d'octubre de 1558, pel notari Pere Clos, oriünd i resident a la vila d'Olot. Notari per tot el Principat de Catalunya i els comtats de Rosselló i la Cerdanya, per autoritat apostòlica i reial.

Pergamí nº 1300 (2), A.M.S.D.G.

PERE DE BOIX àlies Mercer, pagès de Sant Martí de Toralles, subvegueria de Besalú, i Miquel Mercer, el seu fill, declarat hereu en instrument nupcial, reconeixen a Galceran de Cruilles i de Santa Pau, senyor del castell, de la vila i baronia de Castellfollit. El reconeixement és fet pro indivís amb la cambrera de Sant Daniel, Margarida de Catllar.

Reconeixen tenir pro indivís el domini del mas Mercer, el qual habiten, fan foc i contínua residència; així com dels masos Bernat, Palomer o Pomer, Roure, Riba, Cella devall, Serradell, Rodeta, Masó devall, Cavaller, Boix, Queritg i Torrent, tots de Toralles. Són, des de temps immemorials, homes sòlids, propis i afocats.

Pel mas MERCER, el 21 d'abril de cada any, pro indivís per redempció d'homes i dones, paga tres sous, redimibles segons la reial sentència de Guadalupe. Per la festa de la Beata Maria d'Agost, paga una quartera d'ordi i una quartera de civada, a mesura de Toralles. Per Nadal paga una perna de carn salada i mitja tasca.

Pel mas BERNAT, el 21 d'abril de cada any, per redempció d'homes i dones, paga 18 diners. Paga un sou per reducció d'una perna de carn salada. Per la Beata Maria d'Agost, paga una quartera de civada de cens. Pel batlle i per cada u pro indivís, per la Beata Maria d'Agost, paga un quartà de forment. En temps de veremes, paga un quartà de vi prim, quatre diners i dos coves de raïm de cens.

El mas PALOMER (POMER), cada any el 21 d'abril, paga 18 diners per redempció d'homes i dones. Per la festa d'Agost pagarà una quartà (il·legible) a mesura de Toralles i, per Nadal, una gallina bona.

El mas ROURE, el 21 d'abril de cada any, paga 18 diners per redempció d'homes i dones. Pel temps de veremes paga una semala de vi prim. Per Nadal, una gallina bona i una perna de carn salada, i, d'esplets, mitja tasca. Pel batlle seu, pro indivís, pagarà un quartà de forment i quatre diners, dos cistells de raïm que pesin sis arroves barceloneses i un pollastre.

El mas RIBA, el 21 d'abril de cada any, paga 18 diners per redempció d'homes i dones, per una part, i 6 diners per l'altra. Per reducció d'una perna de carn salada, paga dos sous i mitja tasca d'esplets.

El mas CELLA DEVALL, cada any el 21 d'abril, paga 18 diners per redempció d'homes i dones. Per reducció d'una perna de carn salada, dos sous. D'esplets, mitja tasca

MARIA MERCÈ HOMS I BRUGAROLAS - JOSEP CANAL I ROQUET

El mas SERRADELL, cada any el 21 d'abril, paga altres 18 diners per redempció d'homes i dones. Per Nadal, una gallina bona i, d'esplets, mitja tasca.

El mas RODETA, el 21 d'abril de cada any, paga els 18 diners per redempció d'homes i dones. Per Nadal, una gallina, i, d'esplets, mitja tasca.

El mas MASÓ DEVALL, el 21 d'abril de cada any, paga 18 diners per redempció d'homes i dones, per una part, i 6 diners, per l'altra. Per la festa d'Agost, paga una quartera de civada. Per Nadal paga un sou barcelonès per reducció d'una peça de carn salada, i, d'esplets, mitja tasca.

El mas CAVALLER, el 21 d'abril de cada any, paga altres 18 diners per redempció d'homes i dones. Per Nadal paga una gallina, i, d'esplets, mitja tasca.

El mas BOIX, el 21 d'abril de cada any, paga 18 diners per redempció de homes i dones. Per la festa de Nadal paga una gallina, i, d'esplets, mitja tasca.

El mas QUERITG, el 21 d'abril de cada any, paga 18 diners per redempció d'homes i dones. Per la festa de Nadal paga una gallina, i, d'esplets, una tasca.

El mas TORRENT, el 21 d'abril de cada any, paga 18 diners per redempció d'homes i dones. Per Nadal paga una gallina bona, i, d'esplets, mitja tasca.

Testimonis: Miquel Coll del veïnat de la Carrera, de la parròquia de Santa Maria de Castellar, i Miquel Bach, pagès de la parròquia de Sant Esteve de Bas.

Acta feta i redactada en el mas Coll del veïnat de Carrera, el 12 d'octubre de 1558.

Pergamí n° 1300 (3), A.M.S.D.G.

1558, octubre, 21

NA BARTOMEA, muller de Joan Collell àlies Pineda, senyora útil del mas Pineda, de la parròquia de Toralles, subvegueria de Besalú, reconeix a Galceran de Cruïlles i de Santa Pau, senyor del castell, de la vila i baronia de Castellfollit. El baró té el domini pro indivís amb la cambrera del monestir de Sant Daniel, extramurs de Girona.

Reconeix tenir tot el mas PINEDA, on viu i fa contínua residència, i, per raó d'aquest mas i d'altres masos que té en possessió, és dona pròpia seva. Afronta a orient amb la terra, la casa i el quintà de l'honor del seu mas Masó, d'una part, i l'altra, amb

SENYORS I PAGESOS DEL CASTELL DE TORALLES (GARROTXA)

l'honor del mas Verdera, a migdia amb l'honor dels Mercer, a tramuntana amb l'honor del masos seus Casadevall i Ferrer. Per redempció d'homes i dones paga tres sous redimibles segons la sentència de Guadalupe. Per la festa de la Beata Maria d'Agost, paga mitja migera d'ordi, una de civada i tasca de tots els esplets.

Item, reconeix tenir el mas seu MORGAT de Toralles. Afronta a orient amb l'honor del seu mas Ferrer i, part, amb l'honor del mas Costeja d'Oix, mitjan una peça de terra, a migdia amb l'honor del mas Casadevall, a occident amb l'honor del mas Salomó de Sentonec, i a tramuntana amb una devesa del mas Forn.

Per redempció d'homes i dones paga 18 diners. Per la festa d'Agost paga mitja de civada. Per Nadal paga una peça de carn salada i tasca de tots els esplets. Pel batlle, per la festa de la Mare de Déu d'Agost, paga un quartà de forment i quatre diners, un cova de raïm i un pollastre en temps de veremes.

Item, reconeix tenir el mas MASÓ, mas que està derruït i deshabitat. Afronta a orient amb la baronia d'Oix i amb el torrent d'altura que hi passa, a migdia amb l'honor del seu mas Ramon Pere, una part, i l'altra part amb l'honor del seu mas Pellicer que el té en Molina de Sant Pere de Montagut, a occident amb l'honor dels seus masos Pineda i Verdera, i a tramuntana amb l'honor del mas Ferrer.

Pagarà, el 21 d'abril de cada any, per redempció d'homes i dones, 18 diners. Per reducció d'una peça de carn salada paga un sou. Per la Mare de Déu d'Agost paga una quartera de civada, i tasca de tots els esplets de les terres del dit mas Masó. Pel batlle, per la festa de la Beata Maria d'Agost, mig quartà de forment, dos diners i un pollastre. En temps de veremes paga un cova de raïm.

Item, reconeix tenir el mas CASADEVALL de Pineda, mas derruït i deshabitat. Afronta a orient amb l'honor del seu mas Pineda, a migdia la mateixa afrontació, a occident amb el seu bosc anomenat Montpetit, i a tramuntana amb l'honor del seu mas Ferrer.

Pagarà, cada any el 21 d'abril, per redempció d'homes i dones, 18 diners. Per la festa de la Beata Maria d'Agost, una gallina bona. Per reducció de vi, dos sou.

Item, reconeix tenir el mas VERDERA de la parròquia de Toralles. Afronta a orient amb l'honor del seu mas Masó, a migdia amb l'honor del mas Pellicer, a occident amb la serra de Toralles o de Pineda, i a tramuntana amb el seu mas Pineda.

Pagarà, cada any el 21 d'abril, per redempció d'homes i dones, 18 diners. Per reducció de vi, 2 sous. Per reducció d'una perna de carn salada, un sou. Per Nadal, una gallina bona. Pel batlle, cada any per la festa de la Beata Maria d'Agost, un quartà de forment, i, en temps de transcolandi, una emina de vi, quatre diners i un pollastre.

Item, reconeix tenir el seu mas CORTS, mas derruït i deshabitat, de la parròquia de Toralles. Afronta a orient amb l'honor d'Olivera de Sant Pere de Montagut, en el lloc anomenat coll d'en Xaubanar, de la baronia de Castellfollit, a migdia amb el bosc Negre d'en Olivera, a occident amb l'honor seu conegut per la solana des Gorc, i a tramuntana amb l'honor seu del mas Ramon Pere.

Pagarà, cada any el dia 21 d'abril, per redempció d'homes i dones, 18 diners. Per la Beata Maria d'Agost paga una migera de civada, una peça de carn salada i tasca d'esplets. Pel batlle, en temps de transcolandi, una emina de vi, per una part, i un quartà de forment, quatre diners i un pollastre cada any de cens, per l'altra.

Item, reconeix tenir el mas seu RAMON PERE, derruït i deshabitat, de la parròquia de Toralles. Afronta a orient amb el mas seu de Corts, a migdia amb la serra de Pineda o del Toix, a occident amb l'honor seu del mas Verdera, i a tramuntana amb el mas de Pellicer, que el té en Molina de la parròquia de Sant Pere de Montagut.

Pagarà, cada any el 21 d'abril, per redempció d'homes i dones, 18 diners. Per la festa de la Beata Maria d'Agost, paga dos quarteres d'ordi o altres dos quarteres de civada, a mesura de Toralles. Per Nadal paga una gallina bona i tasca d'esplets. Pel batlle, en temps de transcolandi, paga una emina de vi, per una part, i un quartà de forment per l'altra, quatre diners de cens i una gallina.

Item, reconeix el mas seu FERRER. Afronta a orient amb l'honor de la baronia d'Oix, mitjan torrent de ses Tines, amb aigua corrent, a migdia amb l'honor del seu mas Masó, a occident amb l'honor del seu mas Casadevall, una part, i l'altra part amb l'honor del mas Pineda, i a tramuntana amb el riu Llierca.

Pagarà per redempció d'homes i dones, el 21 d'abril de cada anys, 18 diners. Per la festa de la Beata Maria d'Agost, paga mitja migera d'ordi i mitja de civada. Per Nadal, una gallina bona i dos sous per reducció d'una perna de carn salada, i tasca d'esplets. Pel batlle, un pollastre. Es compromet a fer contínua residència en el mas Pineda, fent homenatge de boca i mans.

Signa na Bartomea.

Testimonis: Miquel Coll del veïnat de Carrera, Pere Olivera de la parròquia de Montagut, i Joan Pujol àlies Costa, de la parròquia de Toralles.

Acta feta en el mas Pineda, el 21 d'octubre 1558.

Pergamí 1300 (4), A.M.S.D.G.

1558, octubre, 25

ONOFRE OLIVERA, senyor útil i propietari dels masos Forn, Salomó i Fàbrega, del veïnat de Sentonec de Sant Martí de Toralles, subvegueria de Besalú. Masos units i agregats en virtut de jurament. És senyor útil i propietari per la compra

feta —el dia abans d'aquesta capbrevació— al noble Joan de Barutell, senyor de la baronia d'Oix i Bestrecà, que consta en el document fet pel notari Bernat Ros d'Oix, el 24 d'octubre de 1558. Reconeix a Galceran de Cruïlles i de Santa Pau, senyor del castell, de la vila i baronia de Castellfollit, absent. També reconeix el domini pro indivís amb la cambrera del monestir de Sant Daniel, extramurs de Girona.

Capbrevació del mas FORN, en el qual habita i fa contínua residència. Afronta a orient amb la terra on hi ha la casa, l'era i el quintà del mas Forn, també afronta amb l'honor seu, el mas Fàbrega, a migdia amb el riu Llierca, a occident amb l'honor del mas Saladevall, i el mas Cavaller, que el té en Mercer, i a tramuntana amb el terme o parròquia de Sant Miquel de Pera.

Paga de cens, per redempció d'homes i dones, tres sous de moneda barcelonesa, redimibles segons la reial sentència de Guadalupe. Per la festa de la Beata Maria d'Agost, paga dos quarteres de civada a mesura corrent de Toralles. Per reducció de cinc peces de carn salada, cinc sous, i, d'esplets, tasca. Pel batlle, per la festa de la Beata Maria d'Agost, paga un quartà de forment i quatre diners. En temps de veremes, dos coves de raïm i un pollastre.

Item, reconeix el mas SALOMÓ del veïnat de Sentonec, de la parròquia de Toralles, mas derruït i deshabitat. Afronta a orient amb l'honor del mas Morgat que el té en Pineda de Toralles, a migdia amb el riu Llierca, a occident, part, amb el riu Llierca, i, part, amb un camp vulgarment dit Cusaux, que pertany al seu mas Forn, i a tramuntana el mateix.

Promet que pagarà, per redempció d'homes i dones, 18 diners barcelonesos de tern. Per la festa de Pentecosta, pagarà un sou. Per la festa de la Beata Maria d'Agost, una quartera de civada i una quartera d'ordi, segons la mesura de Besalú. Per la festa de Nadal, una gallina bona i grassa. Així mateix pagarà tasca de tots els esplets. Pel batlle paga un quartà de forment, quatre diners, dos coves de raïm i un pollastre de cens.

Item, reconeix que té el mas FÀBREGA de la parròquia de Toralles, derruït i deshabitat. Afronta a orient amb l'honor del mas Morgat que el té en Pineda, a migdia amb el riu Llierca, a occident amb l'honor del seu mas Salomó, i a tramuntana amb l'honor del seu mas Forn.

Per redempció d'homes i dones pagarà, cada any el 21 d'abril, 18 diners barcelonesos de cens. Per Nadal pagarà una gallina bona i tasca dels esplets.

Testimonis: Miquel Bach, pagès de la parròquia de Sant Esteve de Bas, Sebastià Soler i Antoni Vilar, de la parròquia Beata Maria de Castellar, baronia de Castellfollit.

Acta feta a la rectoria de l'església de la Beata Maria de Castellar, el 25 d'octubre de 1558.

TOPÒNIMS DE TORRENTS I RIUS

Riera de Carrera	Torrent Fontanils
Riera d'Oix	Torrent Mayan
Riu Llierca	Torrent es Pantar
Torrent Baguinaç	Torrent Posis
Torrent de Carbonils	Torrent de ses Tines
Torrent na Coa o d'en Coa	Torrent Valloria
Torrent Cudina	Tossal de Salguet

Quadre I

TOPÒNIMS

El Bac	Feixa del Castell
Bac d'en Cella	Fexina de Toralles
Bosc de les Canals	Fontanils
Bosc de Carrera	Forn de Santa Maria
Bosc la Coma	La Coma
Bosc de Comilosa	La Rabassa
Bosc Coniller	Les Canals
Bosc la Fexina	Marianals
Bosc Negre	Mayan
Bosc Ribes	Montells
Bosc les Roques	Montmajor
Bosc del Roure	Montpetit
Camí des cau la Bec	Mosquers
Camp Cusaux	Puig d'en Xaupes
Canals de Comilosa	Ribes del Forn de Santa Maria
Castell de Toralles	Roca Aguilera
Cau del Llop	Roca Alba
Cohui Redon	Roca de les Àguiles
Coll d'en Xaubanar	Roca de les cabres
Coll de Carrera	Salguet Rost
Collada de Toralles	Serra Mitjana
El Clotal	Serrat de Carbonils
El Salguet	Serrat de Pineda
Els Voltors	Serrat del Giem

SENYORS I PAGESOS DEL CASTELL DE TORALLES (GARROTXA)

Serrat del Toix	Tronc Socarrat
Serrat Mosquers	Vall del Bac
Serrat Prim Boix	Veïnat de Carrera
Solana des Gorc	Veïnat de Sentonec
Spluga	Verseta
Tossal Salguet	

Quadre II

PROCÉS CRONOLÒGIC

Segle XI-XII

Creixement de la població, naixement del feudalisme i creació de les senyories banals.

Segle XIII

Saturació de la població i consolidació de les senyories feudals.

Segle XIV

Calamitats i pestes. Mortaldat i abandó dels masos. Masos rònecs. Agreujament del conflicte entre senyors i pagesos.

Segle XV-XVI

Revoltes remences. Abolició de les servituds per la Sentència de Guadalupe. Els masos "unidors" són la base estructural del camp català.

Quadre III

SENYORS DEL CASTELL DE TORALLES

1050-60 Ramon de Vilademuls, senyor de Toralles.

1104-1148 Guillem Ramon de Vilademuls.

1148-1192 Arnau de Vilademuls, senyor de Toralles.

1193 Ramona, filla d'Arnau, senyora de Toralles.

1194 Ramon, oncle de Ramona i germà d'Arnau.

1201-1204 Jusiana contreu matrimoni amb Ramon de Vilademuls.

1212 Plet entre Ramona de Monells i Jusiana de Cervera.

1234 Arnau de Vilademany (cessió dels seus drets).

1237 Jusiana de Cervera muller de Pere de Cervera, en segones núpcies.

1255 Beatriu de Medinyà, esposa de Dalmau de Medinyà.

1263 L'obtentor del benefici de l'església de Sant Daniel i la cambrera del mateix monestir.

? Galceran de Cruïlles compra la part de l'obtentor del benefici de Sant Daniel.

1558 Galceran de Cruïlles ho té, pro indivís, amb la cambrera del monestir de Sant Daniel.

Quadre IV

MALS USOS

Remença personal: import que el pagès adscrit a la gleba ha de satisfer al seu senyor si vol abandonar el mas.

Intestia: quan el pagès mor sense fer testament ha de pagar una tercera part dels seus béns mobles i semovents al senyor.

Eixorquia: el senyor hereta la tercera part dels béns del difunt si aquest no deixa descendència.

Cugucia o adulteri: dret que tenia el senyor de quedar-se amb els béns dels declarats adúlter.

Arsina o **arsia:** dret en virtut del qual el senyor podia exigir una part dels béns del pagès, com a càstig de negligència, si aquest se li cremava el mas.

Firma d'espoli forçada: dret que percebia el senyor del remença en autoritzar al pagès per hipotecar, al casar-se, a seguretat del dot de la dona, totes o part de les terres que ell tenia.

Quadre V

MASOS I BORDES

Borda de Riba

Mas Aloer

Mas Bernat

Mas Boix

Mas Bosch

Mas Canalé

Mas Casadevall

Mas Casella

Mas Cavaller

Mas Cella

Mas Cella devall

Mas Corts

Mas Costa

Mas i molí Culivel

SENYORS I PAGESOS DEL CASTELL DE TORALLES (GARROTXA)

Mas Fàbrega	Mas Queritg
Mas Ferrer	Mas Rajades (de Pera)
Mas Forn	Mas Ramon Pere
Mas Gorina	Mas Roure
Mas Lledó	Mas Rovira
Mas Masó	Mas Salademont
Mas Masó devall	Mas Saladevall
Mas Mercer	Mas Salomó
Mas Morgat	Mas Salomó de Sentonec
Mas Novell	Mas Salvat
Mas Olivera	Mas Serradell de Costa
Mas Palomer	Mas Torrent
Mas Pellicer	Mas Verdera
Mas Pera (de Pera)	Masoveria Mallol
Mas Pineda	Masoveria Rodeta
Mas Planella	Masoveria Serradell de Pineda
Mas Pomer	Masoveria Serradell de Solà

Quadre VI

APÈNDIX
ANTROPÒNIMS

Aloer, Camprodon d'	Camps, Coloma de
Aloer, Guillem d'	Camps, Miquel de
Aloer, Saurina d'	Camps, Anna de
Arnau, Margarida	Camps, Pere de
Bach, Pere de	Canalé, Francesca de
Bach, Ramon de	Canalé, Pere de
Bach, Miquel de (de Bas)	Casademont, Berenguer de
Bas, Ermessenda de	Casademont, Beatriu de
Mas Bernat, Joan de	Casademont de Rajades, de Pera
Boix, Pere de	Casademont de Terrades
Boix, Miquel de	Casadevall de Pineda, Berenguer de
Boix, Guillem de	Casadevall, Arnau de
Bosch, Berenguer de	Casadevall, Guillem de
Bosch, Beatriu de	Casella, Pere de
Bosch, Pere de	Casella, Berenguera de

Casella, Berenguer de	Falcó, Bernat, d'Oix
Casella, Guillem de	Ferrer, Guillem de, de Pineda
Castellar, Guillem de	Forn, Ermessenda de
Catllar, Margarida de (cambrera mones- tir)	Forn, Onofre de
Catllar, Ponç de (castlà)	Forn, Pere de, de Sentonec
Catllar, Galceran de	Forn, Guillem de
Cavaller, Pere de	Famada, Joan, de Baget (prevere)
Cella, Bernat de	Gausbert, Arnau
Cella, Pere de	Gausfred, Guillem (tresorer)
Cella, Guillem de	Gay, Pere, de Camprodon (prevere)
Cervera, Jusiana de (senyora de Toralles)	Gorina, Joan de
Cervera, Pere de	Gorina, Guillem de
Cervera, Beatriu de (senyora de Toralles)	Gorina, Guillem de
Clos, Pere, d'Olot (notari)	Gorina, Berenguera de
Closell, Arnau de, d'Avellanacorba	Grau, Pere, d'Oix
Coll, Pere de, de Castellar	Guerrejat, Guido
Coll, Miquel de	Lledó, Jaume de
Collell, Bartomea de	Masó, Pere, de Pineda
Collell, Joan de	Masó, Bernat de
Comelles, Guillem, de Tortellà	Masó, Arnau de, de Besalú (notari)
Corts, Guillem de	Masó, d'Oix
Corts, Berenguera de, de Pineda	Mallol, Besalú de
Costa, Cília de	Medinyà, Beatriu de (senyora de Toralles)
Costa, Miquel de	Medinyà, Dalmau de
Costa, Coloma de	Meixella, Arnau de (clergue i procurador)
Costa, Bernat de	Mercer, Bernat de
Costa, Ramon de	Mercer, Bartomeu de
Costa, Joan de	Mercer, Ramon de
Costa, Anna de	Mercer, Pere de
Costa, Joan Bernat de	Mercer, Margarida de
Costa, Pere de	Mercer, Miquel de
Costa, Pradell de	Mercer, Berenguer de
Cugullers, Pere Arnau de, St. Julià del Món	Molina, de Montagut
Cugullers, Margarida de	Monells, Ramona de
Espígol, B., de Montagut	Montclús, Ramona de
Espígol, Maria, de Montagut	Montells, Ramon de
Fàbrega, Ramon de, de Sentonec	Morgat, Bernat de, de Pineda
Fàbrega, Pere de, de Capsec	Novell, Ramon de
	Olivera, Berenguer d'

SENYORS I PAGESOS DEL CASTELL DE TORALLES (GARROTXA)

Olivera, Onofre d'	Riba, Pere de
Oliva, Pere d', de Montagut	Ribera, Guillem de, d'Escales
Ombert de Montclús, Guillem	Riera, Ramon, d'Escales
Pellicer, Berenguera de	Rodeta, Ermessenda de
Pellicer, Pere de	Rodeta, Ramon de
Pellicer, Jaume de, de Pineda	Rodeta, Camprodon de
Penedès, Sibil·la de, de Bianya	Ros, Bernat de, d'Oix
Penedès, Besalú de, de Bianya	Roure, Joan de
Pera, Felip de (batlle de Pera)	Roure, Ramon de
Pera, Bernat de	Rovira, Guillema de
Pere, Arnau	Rovira, Arnau de
Pere, Ramon, de Toralles	Saguer, Pere, de Pera
Pere, Ramon, de Pineda	Salademont, Pere de
Pineda, Deulosala de	Saladevall, Joan de
Pineda, Guillem de	Sales, Arnau de
Pineda, Arnau de	Salomó, Pere de, de Sentonec
Pineda, Elissenda de	Salomó, Ponç de
Pineda, Francesca de	Sarrià, Guillema de (cambrera monestir)
Pineda, Bernat de	Santa Eugènia, Constança de (cambrera monestir)
Pineda, Margarida de	Serradell, Pere de
Pineda, Salvat de	Serradell de Costa, Pere
Pineda, Bartomea de	Serradell de Solà, Pere
Planella, Guillema de	Serradell de Pineda, Guillem de
Planella, Pere de, de Lloganyà	Serrat, Pere de, d'Avellanacorba
Planella, Ramon de	Serrat, Cília de
Pomer, Ramon de (batlle)	Soler, Bernat de (procurador)
Pomer, Guillem de (batlle)	Soler, Sebastià
Pons, Guillem, de Castellar	Torrent, Guillema de
Puigvert, Pere de	Torrent, Bernat Guillem de
Pujol, Joan de	Verdera, Berenguer de
Pujol, Anna de	Vilademany, Arnau de
Pujol, Pere de	Vilademuls, Ramon de (senyor)
Queritg, Astruga de	Vilademuls, Guillem Ramon de (senyor)
Queritg, Pere de	Vilademuls, Arnau de
Queritg, Besalú de	Vilademuls, Ramona de
Toralles, Ramon de	Vilademuls, Ramon de
Rajades, Beatriu de, de Pera	Vilademuls, Ramon Arnau de
Rec, Gispert de, de Camprodon	Vilademuls, Eldicardis de
Riba, Guillem de	Vilademuls, Jusiana de
Riba, Ermessenda de	

Vilafreser, Bernat de (tresorer)	Vilar, Bartomeu de, de Castellar
Vilar, Ermessenda de, de Castellar	Vilar, Antoni de, de Castellar
Vilar, Joan de, de Castellar	

ABREVIATURES

L.F.M. Liber Feudorum Maior.
C.C. Cartoral de Carlemany, del bisbe de Girona.
C.D.S.D.G. Col·lecció Diplomàtica de Sant Daniel de Girona.
A.M.S.D.G. Arxiu del Monestir de Sant Daniel de Girona.
A.C.G. Arxiu de la Catedral de Girona.
A.H.C.G. Arxiu d'Història de la Ciutat de Girona.

NOTES

1. CAULA, Francesc: "El règimen senyorial a Olot", *La tradició catalana*, Olot, 1935.
- 1 bis. BOIS, Guy: *La revolución del año mil*, Ed. Crítica, Barcelona, 1989.
2. VIADER GUSTA, Fernando: "El castillo y el linaje de Vilademuls", *Revista de Girona*, nº 40, 1967.
3. *Liber Feudorum Maior*, editat per Francisco Miquel Rosell, II vol., document 511, pàg. 24, Barcelona, 1945.
4. MARQUÈS, Josep M.: *Cartoral de Carlemany, del bisbe de Girona*, Fundació Noguera, vol. I, document 272, pàg. 420, Barcelona, 1993.
5. L.F.M., vol. I, document 15, pàg. 21-22.
6. L.F.M., vol. I, document 30, pàg. 42-43.
7. C.C., document 304, pàg. 468.
8. L.F.M., vol. I, document 198, pàg. 210.
9. L.F.M., vol. II, document 661, pàg. 172.
10. L.F.M., vol. II, document 899, pàg. 363.
11. L.F.M., vol. I, document 416, pàg. 439.
12. MARQUÈS, Josep M.: *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Fundació Noguera, vol. I, document 81, pàg. 141-142, Barcelona, 1997.
13. C.D.S.D.G., document 150.
14. C.D.S.D.G., document 158.
15. C.D.S.D.G., document 218.
16. C.D.S.D.G., document 238.
17. C.D.S.D.G., document 243.
18. C.D.S.D.G., document 260.
19. C.D.S.D.G., document 271.
20. C.D.S.D.G., document 343.
21. C.D.S.D.G., document 347.
22. C.D.S.D.G., document 366.
23. A.M.S.D.G., pergami nº 1299.
24. C.C., op. ct. document 109, pàg. 227.
25. BONNASSIE, Pierre: *Catalunya mil anys enrere*, 2 vols., Ed. 62, Barcelona, 1981.
26. Arxiu Catedral de Girona, *Llibre Verd*, document 183.
27. *Catalunya Romànica*, vol. IV, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1990, pàg. 84.
28. C.D.S.D.G., document 150.
29. GALO BARDES VILA, Miquel: *Els remences*, Ed. Biblioteca Palau de Peralada, vol. II,

SENYORS I PAGESOS DEL CASTELL DE TORALLES (GARROTXA)

- document n° 32, 1970.
30. C.D.S.D.G., document 419.
 31. A.M.S.D.G., pergami n° 587.
 32. A.M.S.D.G., pergami n° 703.
 33. A.M.S.D.G., pergami n° 903.
 34. A.M.S.D.G., pergami (1304).
 35. C.D.S.D.G., document 285.
 36. A.M.S.D.G., pergami n° 703.
 37. A.M.S.D.G., pergami (1309).
 38. Vegeu nota n° 16.
 39. A.M.S.D.G., pergami (1305).
 40. IGLÉSIES, Josep: *El fogatge de 1497*, vol. I, Fundació S. Vives Casajuana, Barcelona, 1991.
 41. IGLÉSIES, Josep: *El fogatge de 1553*, vol. I, Fundació S. Vives Casajuana, Barcelona, 1979.
 42. Vegeu nota n° 30.
 43. Vegeu nota n° 22.
 44. A.M.S.D.G., pergami n° 722.
 45. Vegeu nota n° 32.
 46. Vegeu nota n° 35.
 47. A.M.S.D.G., pergami n° 798.
 48. C.D.S.D.G., document 438.
 49. C.D.S.D.G., document 188.
 50. A.M.S.D.G., pergami n° 492.
 51. A.M.S.D.G., pergami (1309).
 52. A.M.S.D.G., pergami n° 446.
 53. A.M.S.D.G., pergami n° 722.
 54. A.M.S.D.G., pergami n° 944.
 55. A.M.S.D.G., pergami n° 1020.
 56. Arxiu d'Història de la Ciutat de Girona, Sec. XXV.2, llibres manuscrits de tema divers, lligall 1, ms. 8.
 57. *Catalunya Romànica*, vol. IV, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1990, pàg. 194.
 58. A.M.S.D.G., pergami n° 587.
 59. A.M.S.D.G., pergami n° 722.
 60. GALOBARDES, vegeu nota n° 29.
 61. C.D.S.D.G., document 285.
 62. A.M.S.D.G., pergami n° 792.
 63. C.D.S.D.G., document 1087.
 64. A.M.S.D.G., pergami n° 606.
 65. A.M.S.D.G., pergami n° 846.
 66. A.M.S.D.G., pergami n° 1008.
 67. A.M.S.D.G., pergami n° 473.
 68. GALOBARDES, op. cit., document 15.
 69. GALOBARDES, op. cit., document 35.
 70. BOLÓS: *Annals d'amics de Besalú i el seu comtat*, pàg. 88, any
 71. MARQUÈS, Josep M.: *Esriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*, Monografies Empordaneses, 1, Institut d'Estudis Empordanesos, n° 20, doc. 886, Figueres, 1995.
 72. A.M.S.D.G., pergami n° 722.
 73. VICENS VIVES, Jaume: *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, Ed. Vicens Vives, Barcelona, 1978.
 74. VICENS VIVES, op. cit.
 75. És possible que sigui un error de l'escrivent, car el Toix és molt lluny del riu Llierca.

Detall del Tapís de la Creació en el qual es veu un pagès que llaura el camp.

Joan de Canyamàs, pagès de remença, en el moment que, empuyant un gran coltell, s'atansa a Ferran el Catòlic per ferir-lo. (Dibuix del Dietari del Consell de la Ciutat de Barcelona.